

İKTİZÂ'Ü'S-SİRÂTİ'L-MÜSTAKÎM ADLI ESERİ BAĞLAMINDA İBN TEYMIYYE'DE MAKÂSİDÎ YORUMA AİT İZLER

Murat AKTEPE*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 05 Mayıs 2025, **Kabul Tarihi:** 18 Şubat 2026, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2026, **Atf:** Aktepe, Murat. "İktizâ'ü's-Sirâti'l-Müstakîm Adlı Eseri Bağlamında İbn Teymiyye'de Makâsîdî Yoruma Ait İzler". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 26/1 (Mart 2026): 279-311.

DOI: 10.33415/daad.1691957

Öz

Bu çalışma, İslam düşüncesinde makâsîd eksenli yorumun tarihsel arka planını ortaya koyarak, İbn Teymiyye'nin *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm* adlı eserinde makâsîdî yaklaşımın izlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, Hicrî VI-VIII. yüzyıllar arasında maslahat ve makâsîd kavramlarının ilmî gelenekteki yeri incelenmiş, İbn Teymiyye'nin dönemin metodolojik birikiminden etkilenerek Kur'an'ın bazı temel konularını (tevhid, kıssalar, emir ve yasaklar) yorumlarında ön plana çıkardığı belirlenmiştir. Makâsîd anlayışının Şâtîbî ile sistematik bir yapıya kavuştuğu, ancak sonraki yüzyıllarda sosyal ve siyasi sebeplerle geri planda kaldığı saptanmıştır. İbn Aşûr'un katkılarıyla modern dönemde yeniden canlanan bu yaklaşımın, unutulmuş klasik yöntemlerin çağdaş bir yorumu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma, makâsîd nazariyesinin tarihsel sürekliliğini ve İbn Teymiyye'nin bu bağlamdaki katkılarını ortaya koyarak literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Makâsîd, Gâî Yorum, Makâsîdu'l-Kur'an, İbn Teymiyye, İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm.

* Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, murataktepe@gmail.com / murat.aktepe@asbu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-7164-0214>.

Maqāsid Interpretation in Ibn Taymiyyah: Traces within the Context of Iqtidā' al-Şirāṭ al-Mustaqīm

Murat AKTEPE*

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 05 May 2025, **Accepted:** 18 February 2026, **Published:** 31 March 2026, **Cite as:** Aktepe, Murat. "Maqāsid Interpretation in Ibn Taymiyyah: Traces within the Context of Iqtidā' al-Şirāṭ al-Mustaqīm". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 26/1 (March 2026): 279-311.

DOI: 10.33415/daad.1691957

Extended Abstract

Efforts concerning the interpretation and understanding of the Qur'an are central to the intellectual endeavor of Islamic scholarship. They aim to uncover the relevance of the divine message to the human condition and the broader cosmological order. Within this framework, the maqāsid, which seek the higher objectives of Islamic law, have gained significant prominence in recent scholarly discourse. While the formal articulation of maqāsid al-sharī'a is often attributed to later scholars such as al-Shāṭibī, its conceptual and methodological underpinnings trace back to earlier debates within classical Islamic thought. This study aims to contribute to the historical reconstruction of maqāsid hermeneutics, focusing particularly on the contributions of Ibn Taymiyya, a figure whose role in this discourse has been relatively understudied. The primary objective of this research is to analyze the methodological trajectory of maqāsid-based interpretation by engaging with foundational procedural discussions that shaped its epistemological structure. More specifically, the study seeks to evaluate whether the interpretive strategies employed by Ibn Taymiyya, especially in his seminal work *Iqtidā' al-Şirāṭ al-Mustaqīm*, exhibit a maqāsidī orientation, even if not articulated through the formal terminology established later. This approach addresses a lacuna in existing scholarship, which has largely overlooked Ibn Taymiyya's potential contributions to the early development of purposive interpretation. The study's findings reveal that concepts such as maşlaḥa and maqāsid were already embedded in the Islamic legal tradition between the 6th and 8th centuries Hijri. Although not yet conceptualized as a formal methodology, these principles were increasingly employed to guide juristic reasoning and reconcile textual interpre-

* Doctor, Social Sciences University of Ankara, Ankara/Turkiye
murataktepe@gmail.com / murat.aktepe@asbu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-7164-0214>.

tations with the overarching goals of the shari'a. Within this intellectual context, Ibn Taymiyya emerges as a scholar deeply engaged with these concepts. A terminological analysis conducted in this study underscores that by the 8th century Hijri, al-Shāṭibī had systematically constructed a coherent maqāṣid theory, positioning it as a distinct discipline within uṣūl al-fiqh. His work demarcated the boundaries of maqāṣid reasoning and laid the groundwork for subsequent discussions. However, after al-Shāṭibī, the maqāṣid framework experienced a period of stagnation. From the 9th to the 13th centuries Hijri, socio-political pressures and a general inclination toward taqlīd impeded further theoretical advancement. Despite this dormancy, the maqāṣid approach persisted in latent forms and was later revitalized in response to the epistemological crises posed by modernity. In the contemporary era, maqāṣid has been reinterpreted as a methodological tool capable of addressing the complex ethical and social challenges confronting Muslim societies. Thinkers like Muḥammad al-Ṭāhir Ibn 'Ashūr reinvigorated the theory, elevating it as a framework for ijtihād and normative reconstruction. Ibn 'Ashūr's contributions highlight the ongoing relevance of maqāṣid, especially in contexts where traditional jurisprudence proves insufficient in addressing novel legal dilemmas. The central argument of this research is that Ibn Taymiyya's legal and hermeneutical contributions exhibit substantial thematic continuity with later maqāṣid-oriented scholarship. Through a meta-analytical methodology and inductive reasoning, the study examines *Iqtidā' al-Ṣirāṭ al-Mustaqīm* to identify elements consistent with purposive legal interpretation. Ibn Taymiyya's insistence on aligning societal norms with the foundational objectives of the shari'a mirrors the objectives later codified in maqāṣid theory. Moreover, Ibn Taymiyya's resistance to practices that he perceived as undermining. This concern for communal welfare and religious authenticity aligns with the maqāṣid paradigm, which emphasizes outcomes and objectives over procedural formalism. His approach, while rooted in textualism, demonstrates flexibility and responsiveness to context, which are hallmarks of maqāṣid reasoning. This study thus contributes to the reappraisal of maqāṣid theory's historical development by uncovering its implicit presence in pre-Shāṭibī scholarship. It challenges the notion that purposive interpretation is solely a modern innovation, instead positioning it as part of a continuous tradition that includes early reformist thinkers like Ibn Taymiyya. By reexamining classical works through a maqāṣid lens, this research offers a revised periodization of the theory and situates Ibn Taymiyya as a significant precursor to later methodological advancements. In conclusion, this study affirms that the maqāṣid al-shari'a framework should not be confined to a narrow set of post-classical formulations. Instead, it should be recognized as an evolving methodology that has historically informed the interpretive efforts of jurists and theologians across various epochs. By integrating historical analysis with methodological critique, this research provides a nuanced understanding of how maqāṣid can continue to inform contemporary Islamic thought. From a methodological standpoint, this study situates maqāṣid theory within the broader framework of Islamic legal methodology, emphasizing its contemporary relevance. It is hoped that the insights obtained from this study will contribute to the scholarly discourse on maqāṣid theory, particularly in refining its periodization and methodological development.

Keywords: Tafsir, Maqāṣid, Teleology, Purposefulness, Maqāṣid al-Qur'an, Ibn Taymiyyah, Iqtidā' al-Ṣirāṭ al-Mustaqīm.

Giriş

Kur'ân'ın makâsîdî açıdan incelenmesinin ve yorumlanmasının son dönemde teveccüh bulduğunu söyleyebiliriz. Kur'ân'a yönelik bu modern yaklaşımın öncelikle Muhammed Abduh el-Mısırî (1849-1905) ve Reşîd Rızâ (1865-1935) ile kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak ilgili dönemde yaklaşımın ilmî açıdan yoğun bir karşılığının olduğunu söylemek zordur. Sonraki dönemde ise Muhammed Tâhir İbn Aşûr et-Tûnisî'nin (1879-1973) Kur'ân'a yönelik makâsîd eksenli yaklaşımı, makâsîdu'l-Kur'ân açısından önemli ayrıntılar sunmuştur.¹ Bu birikimin günümüzde ise bu alanda birçok araştırmaya ilham kaynağı olduğu görülmektedir. Makâsîdu'l-Kur'ân yaklaşımının fikrî arka planının bu modern dönemle sınırlı olamayacağını düşünüyoruz. Bunun tespiti açısından makâsîdu'l-Kur'ân fikrinin kapsamının ortaya konulması bağlamında, günümüzde literatürde önemli çalışmalar ortaya konduğu görülür. Yakın dönem içerisinde, konuyu makâsîdu's-şerî'aya hasreden çalışmalar mevcuttur. 2000 yılında yayımlanan Yusuf Ahmed Bedevî'ye ait *Makâsîdu's-şerî'a 'inde İbn Teymiyye* adlı eser, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) makâsîd fikrini açıkça ortaya koymakta ve İbn Teymiyye'nin fikirlerini salt makâsîdu's-şerî'a bağlamında değerlendirmektedir.² Bunun yanında İbn Teymiyye'nin makâsîd anlayışı bağlamında özellikle makâsîdu's-şerî'a fikrine dair bağımsız bir araştırma olan Hâlid b. Mansûr ed-Durays'ın 2014 yılında yaptığı çalışma, Muammer Bayraktutar tarafından "*İbn Teymiyye'de Makâsîdu's-şerî'a Bağlamında Hadisleri Anlama Yöntemi*"³ başlığıyla tercüme edilmiştir. Araştırmada müellifin makâsîdu's-şerî'aya verdiği önem incelenmektedir. Makâsîd nazariyesini özellikle makâsîdu's-şerî'adan ayrı ve tümel bir ilke olarak gören araştırmalar mevcuttur. Kur'ân'ı amaç ve hikmet eksenli anlamak amacıyla KURAMER (Kur'ân Araştırmaları Merkezi) tarafından 2018 yılında yayımlanan *Makâsîdî Tefsîr*⁴ başlıklı çalıştay&sempozyum kitabında makâsîdî yorum, temel ve bağımsız bir çerçevede ele alınmıştır. Araştırmada

282 | db

¹ Muhammed Tâhir İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, (Tunus: Dâru's-Suhnûn li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1997), 1/39.

² Bk. Yusuf Ahmed Bedevî, *Makâsîdü's-şerî'a inde İbn Teymiyye*, (Ürdün: Dâru'n-nefâis, t.y.).

³ Bk. Hâlid b. Mansûr ed-Durays, "İbn Teymiyye'de Makâsîdu's-Şerî'a Bağlamında Hadisleri Anlama Yöntemi", çev. Muammer Bayraktutar, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 24 (2014), 431-454.

⁴ Bk. Mustafa Çağrıncı (Ed.), *Makâsîdî Tefsîr: Kur'an-ı Kerim'i Amaç ve Hikmet Eksenli Anlamak*, (Ankara: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2018).

klasik tefsir yöntemlerinden farklı olarak, Kur'an'ın mesajının daha derinlemesine ve güncel hayata uygulanabilir bir şekilde anlaşılmasının hedeflendiği dile getirilmektedir. 2021 yılında yayımlanan *Makâsîd Eksenli Tefsir Yöntemi- İbn Âşûr Örneği* başlıklı çalışma⁵ makâsîd fikrini üst bir kavram olarak ele alması bakımından dikkat çekmektedir. Bu çalışmaya ait kapsamın özellikle Muhammed Tâhir İbn Âşûr'a hasredildiği görülmektedir. Bahse konu eseri, bu gayeye yönelik kapsamlı bir makâsîdî tefsir incelemesi olarak görebiliriz. Literatürde dikkat çeken bir diğer araştırma ise *Günümüz Kur'an Araştırmalarında Makâsîdî Yaklaşım* adlı çalışmadır.⁶ Modern dönemde Reşîd Rızâ, Muhammed Tâhir İbn Âşûr ve Fazlurrahman'ın makâsîdî görüşlerine yer verilen bu çalışmada, Kur'ân araştırmalarında makâsîdî yaklaşımın gündeme gelmesinde etkili olan gayeler, batı hukuk normları çerçevesinde aktarılmıştır. Yine güncel araştırmalar arasında 2022 yılında yayımlanan *Makâsîdu'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme*⁷ başlıklı araştırma ise genelde Kur'ân'ın küllî birtakım maksatlarının olduğu tezinden hareketle, makâsîdu'l-Kur'an ile makâsîdu's-şerî'a'nın bire bir aynı olmadığı, aralarında kaynak ve muhteva açısından birtakım farklılıkların bulunduğunu savunmaktadır. Bu açıdan araştırma, fikhî yönden önemli ayrıntılar içermektedir. Görüleceği üzere makâsîdu'l-Kur'ân alanında yapılan araştırmalar, genellikle kendisine ait bir terminolojisi bulunan ve usûl olarak da kabul görmüş olan makâsîdu's-şerî'a anlayışı çerçevesinde değerlendirilmiştir. *Mâtürîdî Tefsirinde Makâsîdî Yorum* başlıklı diğer bir araştırmada ise⁸ Mâtürîdî'nin tefsiri gâî bir yorum telakkiyiyle incelenmektedir. Dolayısıyla eser, makâsîdî tefsir yönteminin *Te'vilâtu'l-Kur'ân* eserine uygulanmasını konu edinmektedir. Bu çalışma makâsîdî fikrin alt yapısının ortaya konulması konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Makâsîdu'l-Kur'ân yaklaşımının modern dönemdeki bu algılama biçimi esasen önceki dönemlerde müelliflerin kavram olarak kullanmasalar da bizzat uyguladıkları bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple araştırmamız, daha önce yapılan çalışmaların içerisinde bu alanda bir araştırmaya konu olmayan İbn Teymiyye'de makâsîdu'l-Kur'ân'a dair tespitlerin var

⁵ Bk. Adil Bor, *Makâsîd Eksenli Tefsir Yöntemi-İbn Âşûr Örneği*, (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021).

⁶ Bk. Gülnur Külünkoğlu, *Günümüz Kur'an Araştırmalarında Makâsîdî Yaklaşım*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022).

⁷ Bk. Mevlüt Şahin, *Makâsîdu'l-Kur'an'a Giriş*, (Ankara: TDV Yayınları, 2024).

⁸ Bk. Gülhan Maden, *Matürîdî Tefsirinde Makâsîdî Yorum*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023).

olup olmadığının ortaya konulmasını hedeflemektedir. Bunun tespiti de makâsîdî fikrin alt yapısının ortaya koyulması açısından literatüre katkı sağlayabilecektir.

1. Makâsîd Kavramının Modern Dönemde Üstlendiği Anlam

Makâsîd kavramının metodolojik serüveninin iyi analiz edilmesi ve geriye dönük usûl çalışmalarının ayrıntılı olarak tetkik edilmesi gerekmektedir. Kur'ân'ın makâsîdî olarak yorumlanmasının ve buna ilişkin çalışmaların temeli incelendiğinde evvela belirli fer'î konuların tartışıldığı görülür. Bunlar hırsızlık, zina ve adam öldürme gibi bazı tafsilî şer'î hükümlerdir. Ancak metodik açıdan güncel bir yaklaşım olan bu mevzuyu usûl çerçevesinde değerlendiren yorumlar, yaklaşımın temel parametrelerini ortaya koymaktadır. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) ilk defa tesis ettiği, Ebû Hâmid Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) ise geliştirdiği makâsîd anlayışı metodolojik olarak özgün bir çerçeve sunmaktadır. Tespitlerimize göre makâsîd ve maslahat kavramları terminolojik olarak hicrî VI. asırdan hicrî VIII. asra kadar literatürde bizzat yer almaktadır.⁹ Hicrî VIII. asır itibarıyla makâsîd anlayışını bağımsız bir kavram ve ilmî disiplin dairesinde ele alan müellif ise Şâtıbî'dir (ö. 790/1388).¹⁰ Şâtıbî'nin makâsîdî fıkıh usulünün bir bölümü olarak görmesi, maslahatın gözetilmesini temel faktör olarak değerlendirmesi, Şâri'in maksatlarının yalnız maslahata mukabil hareket etmekle mümkün olacağını söylemesi kavramsal açıdan dikkat çekicidir.¹¹ Şâtıbî'ye kadar çerçevesi netleşmeyen bu kavrama kendisinden sonra siyasi ve sosyal sebeplerle, döneme ait konjonktür gereği gereken ilginin gösterilmediği görülmektedir. Nitekim fikrî bir fetret dönemi içerisinde bu kavram illet, ta'lîl, maslahat ve kıyas kavramlarıyla özdeş görülmüştür. Hicrî IX. asırdan hicrî XIII. asrın sonlarına kadar hiç gündeme gelmeyen ve bir metod olarak tercih edilmeyen makâsîd kavramı, bu tarihten sonra çağdaş dönemin sorunlarının çözümleninde başvurulacak güvenilir bir yol olarak değerlendirildi-

284 | db

⁹ Bk. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*, thk. Abdülazim Mahmud ed-Dîb (Beyrut: Dârü'l-vefâ, 2012), 2/747; Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl*, thk. Hamza Zühayr Hafâcî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/286; Ebû İshâk İbrâhîm Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli'l-şerîâ*, thk. Abdullah Dirâz (Beyrut: Dârü'l-Ma'rifa, 1996), 2/8.

¹⁰ Bk. Ahmed er-Raysuni, *Nazariyyetu'l-makâsîd 'inde'l-İmâmi'l-Şâtıbî*, (Herndon-Virginia: el-Ma'hedu'l-'Alemlî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1416/1995).

¹¹ Ebû İshâk Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli'l-şerîâ*, 4/162.

rilmiştir.¹² Çağdaş dönemde bir yöntem arayışı olarak kabul gören makâsîd anlayışı, artık başat bir kavam olarak nitelendirilebilir. Özellikle Muhammed Tâhir İbn Aşûr'un (1879-1973) bu unutulmuş yöntemi bir çözüm yolu olarak ortaya koyması önemli bir düşünsel devrim olarak değerlendirilecektir. Bundan sonraki dönemden günümüze kadar gerçekleştirilen bazı çalışmalar ise makâsîdî müstakil bir ilim olarak tanımlamak üzerine kurgulanmıştır. Bu yaklaşımın bir hedef olarak nihayet bulduğunu söyleyemeyiz. Makâsîdî yaklaşımın tarihsel gelişimi, geçmişte göz ardı edilen ya da yeterince ele alınmayan bazı yöntemlerin, sonraki dönemlerde yeniden ilgi görmeye başladığını ortaya koymaktadır.

Makâsîd kavramına ait yukarıda ifade edilen tarihi süreci değerlendirdiğimizde, kavramın modern dönemde üstlendiği anlam daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Klasik dönem literatüründe Şâtîbî'nin *el-Muvâfakât* adlı eseriyle sistematik bir çerçeve kazanan makâsîd kavramı, İslam hukuk felsefesi bağlamında şer'î hükümlerin ardında yatan ilahî maksatlar ve sosyal faydaları ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır.¹³ Modern dönemde ise kavramın hem usûl-i fıkıh hem de tefsir sahasında yeniden yorumlanarak daha geniş bir uygulama alanı bulduğu görülür. Bu dönemde kavram, sadece fikhî ahkâmın gerekçelerini değil, aynı zamanda Kur'an'ın bütüncül maksatlarını anlamaya yönelik bir metodolojiye dönüşmüştür. Modern dönem makâsîd kavramı Cemâleddîn el-Afgânî, Muhammed Abduh, Reşîd Rızâ ve Muhammed Tâhir b. Aşûr gibi bazı müellifler tarafından İslam fıkıhı içerisindeki durağanlığı aşmak ve icthâdı yeniden canlandırmak amacıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda yakın döneme ait İbn Aşûr'un *Makâsîdü's-Şer'iyyati'l-İslâmiyye* adlı eseri, makâsîdî ahkâmın ötesinde Kur'an'ın temel mesajını anlamada anahtar bir kavram olarak yeniden tanımlamıştır. İbn Aşûr makâsîd kavramını, şer'î hükümlerin sadece illetleri değil, ümmetin maslahatına yönelik ilahî gayeleri olarak temellen-

¹² İslam düşünce tarihinde makâsîd kavramı, ilk dönemlerde illet, ta'lîl, maslahat ve kıyâs gibi usûl-i fıkıh terimleriyle sıkça özdeşleştirilmiş ve bu çerçevede ele alınmıştır. Özellikle hicrî IX. asırdan XIII. asrın sonlarına kadar makâsîd kavramı, bağımsız bir metodolojik yaklaşım olarak gündeme getirilmemiştir. Bu uzun fetret dönemi, kavramın teorik olarak gölgede kalmasına sebep olmuştur. Ancak hicrî XIII. asrın sonlarından itibaren, yani modern dönemin başlangıcında, karşılaşılan siyasî, sosyal ve kültürel sorunların çözümünde makâsîd yaklaşımı yeniden keşfedilmiş ve güvenilir bir metodolojik çerçeve olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bk. Ahmed er-Raysuni, *Nazariyyetu'l-makâsîd 'inde'l-İmâmi's-Şâtîbî*, 45.

¹³ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/8-9.

dirmiştir.¹⁴ Bu anlayışı bir bakıma nassın literal ifadesinin ötesine geçip, ilahî hikmetle örtüşen hükümlere ulaşma çabası olarak nitelendirmek mümkündür. Günümüzde Yusuf el-Karadâvî'nin *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem* başlıklı eserinde de görüleceği üzere¹⁵ bu yaklaşım, özellikle Kur'an tefsirinde metnin bağlamına, maksatlarına ve bütüncül mesajına odaklanan yöntemlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Araştırmamızda özellikle İbn Teymiyye'nin) seçilmesinin nedeni, evvela kendisinin makâsîd fikri için önemli bir tarih olan hicrî VIII. asırda yaşamış olması, tefsir ve Kur'ân araştırmaları alanlarında döneminde özgün eserler telif etmesi ve kendi döneminde geniş halk kitleleri ve yöneticilerin gözünde etkin bir nüfuza sahip olmasıdır.¹⁶ Dolayısıyla makâsîdî fikrin kökenlerine ulaşmada hicrî VIII. asrı anlamının, sonraki dönemde bu alandaki yaklaşımları değerlendirmek için önemli olduğunu düşünüyoruz. Kendi döneminde bu kadar etkili olan İbn Teymiyye'ye yönelik makâsîdî açıdan bir araştırmanın yapılmamış olması da araştırmamızın bu süreçteki evrenini ortaya koymaktadır. Yakın dönemde makâsîdî bir yöntem olarak kabul eden müelliflerin doğrudan yahut dolaylı olarak İbn Teymiyye'den etkilendiği görülmektedir. Makâsîdî yorum telakkisi ile ilgili olarak onu İslam fihri'nin bir cüz'ü olarak gören ve İmam Şâtîbî ile "Makâsîdu's-Şerî'a" olarak sistemleştirilen İslam Hukuk Felsefesi, araştırmamızın kapsamına dahil edilmemiş; bunun yerine makâsîd kavramının umumî tanımı esas alınarak, bu kavramın Kur'ân'ı anlamadaki aktif rolüne işaret edilmek istenmiştir.

Makâsîd, (مقاصد) lügavî olarak geçerli bir istikamet seçmek, doğru bir yol tutmak ve varılmak istenilen hedef olarak tanımlanmıştır.¹⁷ Istilâhî anlamda umum ifade etmesi bakımından makâsîd, hükme ait gayeler ve hikmetler olarak görülmüştür. Buna mukabil makâsîd kavramını dünyada ve ahirette insanların maslahatlarını

¹⁴ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Makâsîdû's-Şeriatî'l-İslâmiyye*, thk. Hâtim Busime (Kahire-Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Bennânî, 2011), 83-87.

¹⁵ Yusuf el-Karadâvî, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, çev. Mehmet Nurullah Aktaş (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2015), 91-152.

¹⁶ Ferhat Koca, "Takıyyüddin İbn Teymiyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/391-405.

¹⁷ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredâtü li-elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem, 2009), "ف-ص-د" md.; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisanü'l-arâb*, (Beyrut: Dâr'u Sâdir, ts.), 3/353.

gerçekleştirmek üzere, İslâm dininin ortaya koyduğu ve amaç edindiği alanlar olarak tarif etmemiz mümkündür.¹⁸ Bu bağlamda, makâsîd kavramının metodolojik düzeyde ilk kullanımından kastedilen, genel anlamıyla dinin yahut Kur'ân'ın amaçlarıdır. Zaman içerisinde kavrama ait anlamda bir daralma meydana gelerek, bu kavram hükümlerin vaz edilmesindeki hikmet olarak telakki edilen 'İslam Hukuk Felsefesi'¹⁹ ile eşdeğer kabul edilmiştir. Zarûrât-ı hams bağlamında dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması çizgisinde sistemleştirilen bu anlayışın ise zamanla modern döneme ait sorulara cevap veremediği iddia edilmiştir.²⁰ Dolayısıyla bu çalışmada dikkat çektiğimiz ve ele aldığımız yaklaşım olan makâsîdu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın gayeci bir anlayışla ele alınarak, ayetlerin sebebi-nüzullerine, hikmet ve bağlamlarına dikkat çekmek suretiyle, bireysel yahut toplumsal sorunların çözümünde Kur'ân'a ait itikadî, hukukî ve ahlakî açıdan bazı tümel maksatların belirlenmesine ilişkin bir yöntem olarak tanımlanabilir.²¹

Modern dönemde gündeme gelen; tümel bir yaklaşımla Kur'ân'ın genel maksatlarının ele alınması, bunun "Makâsîdu'l-Kur'ân" kavramıyla temellendirilmesi ve bu alanda son dönemde makâsîdî tefsir çalışmalarının ortaya çıkma süreci, "Kur'ân'ın tamamına amaçsal yaklaşım nasıl mümkün olabilir?" sorusunun cevabını bulma çabasıdır. Nitekim amaçsal yaklaşımı anlayabilmek için evvela Kur'ân'a bakışın erken dönemden başlayarak geçirdiği serüvenin doğru değerlendirilmesi ve konunun usûl dairesinde ele alınması gerekmektedir.²²

İbn Teymiyye'nin Kur'ân'ın ana muhtevasını üç başlıkla yani tevhid, kıssalar, emir ve yasaklar olarak belirlediğini görüyoruz.²³

¹⁸ İbn Âşûr, *Makâsîdü's-şeriatî'l-İslâmiyye*, 81-82.

¹⁹ Ali Pekcan, *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsîdü's-şerîa zarûriyyât-hâciyyât-tahsîniyyât* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 37-38.

²⁰ Şahban Yıldırım, "Makâsîdî Söylemin Marjinalleşmesi", *Akademik Platform Mukayeseli Hukuk Dergisi*, 1/1, (2025), 13-14.

²¹ Bk. Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Gâî Yorum* (Ankara: OTTO Yayınları, 2016); Mehmet Emin Maşalı, "Yakın Dönem Tefsir Geleneğinde Makâsîd Merkezli Yaklaşım" (Reşid Rızâ ve İbn Âşûr Örneği)", *Makâsîdî Tefsir*, Mustafa Çağrıncı (Ed.), (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2018), 261, 262, 264.

²² Murat Aktepe, *Çağdaş Bir Yaklaşım Olarak Makâsîdu'l-Kur'ân*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2025), 119-123.

²³ Bk. Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *İktizâ'ü's-sırâtî'l-müstakîm*, thk. Nâsır b. Abdülkerim el-'Akl. (Riyâd: Daru İşbilya, 1998); İbn Teymiyye, *İktizâ'ü's-sırâtî'l-müstakîm (Sırat-ı Müstakîm)*, trc. Salih Uçan (İstanbul: Pınar Yayınları, 1999), 2/385-387.

İbn Teymiyye ile ilgili birçok araştırma ortaya konulmuş olsa da²⁴ makâsîdî fikir bağlamında müellifin *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm* adlı eserine dair bir araştırmanın yapılmamış olması, araştırmamızı bu alana yönlendirmiştir. Bunun için araştırmamızda İslam literatürünün önemli müelliflerinden İbn Teymiyye'nin özellikle *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm* isimli eseri bağlamında makâsîdî yorumu, tümevarım yöntemiyle tespit edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2. İbn Teymiyye ve Kur'ân Yorumu

İbn Teymiyye'nin özellikle *Mecmû'u'l-fetâvâ*, *Mukaddime fî usuli't-tefsir* ve *et-Tefsiru'l-kebîr* isimli eserleri bağlamında Kur'ân'a makâsîdî yaklaşımıyla dikkat çektiğini söylemek mümkündür. Müellif, selefi din anlayışı²⁵ diye adlandırılan yaklaşımıyla tanınmaktadır. Kur'ân, sünnet ve selefın dedikleri dışında bir metodu kabul etmeyen, vefat edene kadar bu yaklaşımını bir mücadele içerisinde sürdürdüğü görülen İbn Teymiyye, hicrî VIII. yüzyıl itibarıyla çeşitli fikrî ve siyasi tartışmaların içerisinde yer almıştır. Görüşlerini temellendirmek adına birçok alanda eser telif etmiştir. Kendisine ait 702 adet eserin bulunduğu bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir.²⁶ Kendisinin Kur'ân perspektifini ortaya koyabilmek için evvela onun yaşantısına ve fikir hayatına yer vermemiz uygun olacaktır.

2.1. İbn Teymiyye'nin Hayatı ve Düşünce Dünyası

Takiyyüddîn ve Şeyhülislâm mahlaslarının yanında Ebu'l-Abbas künyesi ile de tanıdığımız İbn Teymiyye, milâdî 1263'te Harran'da

²⁴ İbn Teymiyye'nin siyasi, kelâmî yahut mezhebî görüşlerine dair sayısız çalışma ortaya konmuş olsa da özellikle kendisinin Kur'ân anlayışı konusunda ülkemizde ve yurt dışında yapılmış şu önemli araştırmalar dikkat çekmektedir: Muhammed Ebû Zehra, *İmam İbn Teymiyye: Hayatı-Fikirleri-Eserleri*, (İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1988); Mehmet Emin Maşalı, "İbn Teymiyye'ye Göre Hatalı Tefsir Kuramları" *Bilimname*, (2008), 15/2; Enver Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'ân Anlayışı*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2010); Mustafa Öztürk, *Selefilik ve Tefsir Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014); Elliott Bazzano, "İbn Taymiyya, Radical Polymath, Part II: Intellectual Contributions" *Religion Compass*, (2015), 9/4, 39; M. Sait. Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodu ve Kelamcılara Eleştirisi*, (İstanbul: İslami Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2017).

²⁵ "Selefilik", "Selefi yorum" yahut "Selefi zihniyet" hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Akkoyunlu, "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefiyye Kavramları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1, (Haziran 2019), 550.

²⁶ Ferhat Koca, "Takiyyüddin İbn Teymiyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/414.

dünyaya gelmiş ve milâdî 1328 yılında Şam'da vefat etmiştir.²⁷ Hicri 661-728 yıllarına tekabül eden bu süre zarfında gerek fiilî gerekse fikrî bir mücadele ortamında yaşamıştır. Müellif, hayatını Kur'ân ve sünnet çizgisinden ayırmaya çalışanlarla mücadeleyle geçirmiştir. O dönemde İslam beldelerine yönelik büyük fiilî taarruzlar olmuştur. Bu sıkıntılı ortamın kendisinin görüşlerine ziyadesiyle etki ettiğini söyleyebiliriz. “*el-Akîdetü'l-Vâsıtiyye*” adlı eserinde itikadi meseleler noktasında teşbihî yorumlar yaptığı iddiasıyla Kahire'de 705/1306 senesinde bir buçuk sene hapis ile cezalandırılmış, “*teves-sül*” mevzusundaki görüşleri sebebiyle tekrar cezaevine konulmuştur.²⁸ Tüm bunlara rağmen İbn Teymiyye'nin kendi döneminde özgün bir yorum metodolojisi geliştirdiği görülür. *el-Akîdetü'l-Hameviyye* isimli eseriyle devrinde en meşhur alimler içerisinde bulunan ve Hanbeliler tarafından ‘Şeyhu'l-İslam’ sıfatı verilen müellif, temellendirdiği düşünce sistemi ve özellikle sıfatullah konusunda bütün nasları zahiri olarak kabul etmesiyle dikkat çekmiştir.²⁹ Tüm hayatını bid'at ehline ve taklitçilere karşı mücadeleyle geçirmiştir. Kelâm, felsefe ve tasavvuf ehline karşı olmasına rağmen elimize ulaşan yetmiş kadar eserinin genelinde, rasyonel yorumları ve toplum düzeni dahil çeşitli konularda aklî çıkarımları dikkat çekmektedir. Deliller üzerinde karşılaştırmalı analiz yöntemini kullanması müellifi bu noktada özgün kılmaktadır. Dönemin şartlarında uç bir noktada ve ziyadesiyle aykırı gibi görünen İbn Teymiyye'nin esasen Kur'ân'ın özüne uygun çıkarımlar yaptığı ve Kur'ân'la yaşamının gerçek hayat tarzı olduğunu savunduğu görülmektedir. Kelâmî konular çerçevesinde halku'l-Kur'ân tartışmaları içerisinde Kur'ân'ın mahlûk olamayacağını, Kur'ân'ın bizzat Allah'ın kelâmı olduğunu belirtmesi³⁰ ve kendisinden sonra gelen selefi yorumların bu görüşü devam ettirmesi de dikkat çekicidir.³¹

²⁷ Ebü'l-Fidâ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, (Beirut: Mektebetü'l Maarif, 1977), 13/241.

²⁸ Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 90-91.

²⁹ Mehmet Said Hatiboğlu, *Müslüman Kültürü Üzerine*, (Ankara: Kitabiyat Yayıncılık, 2004), 59.

³⁰ Bk. İbn Teymiyye, *el-Akîdetü'l-İsfehâniyye*, thk. İbrahim Saîdây, (Riyad, 1415/1994), 58; İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sünneti'n-nebeviyye fî nakdi kelâmî's-şîati'l-kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, (Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1986), 2/256.

³¹ Carl Sharif El-Tobgui, *Ibn Taymiyya on Reason and Revelation: A Study of Dar' ta'aruđ al-'aql wa-l-naql*, (Leiden: Brill, 2019), 93.

İbn Teymiyye fikrî mücadelesini, İslam'a giren birçok İslam dışı unsurdan dini temizleme olarak nitelediği "İslam akidesinin tashihi" olarak temellendirmiştir. Kendi döneminde yok olmaya başlayan içtihat metodunu yeniden tesis etmek adına taklitçilikten uzak bir içtihat prensibini savunmaktadır. İbn Teymiyye, var olan sorunların temel sebebinin bid'at, hurafe ve sapık fırkaların düşüncelerinden sâdır olan fikirler oluşunu ve bunun için de topyekûn bir toplumsal ıslahın zaruriyyetini dile getirmektedir. Ona göre toplumsal ıslah için evvela bid'at ve hurafelerle mücadele edilmeli, diğer dinlerin mensuplarına dair fikirlere (teşebbüh) ve tasavvufi bazı geleneklere karşı çıkılmalıdır. İbn Teymiyye tüm bunların gerçekleşmesi için de siyasal bilinçlenmeyi şart koşmaktadır.³²

2.2. İbn Teymiyye'nin Kur'ân Yorumu

İbn Teymiyye'nin Kur'ân ve tefsir anlayışını tespit etmek adına eserlerini incelediğimizde, kendisinin Kur'ân ve makâsîd eksenli fikirleri hakkında önemli ayrıntılara ulaşmamız mümkündür. Evvela müellifin Kur'ân'ın tamamını tefsir etmediğini vurgulamamız gerekmektedir. Ona göre Kur'ân ayetleri sarîhtir ve tümüyle Kur'ân'ın tefsirine de lüzum bulunmamaktadır.³³ Kendisi sadece ihtiyaç hissedilen ve kapalı görünen ayetlerin tefsir edilmesini uygun görmüştür. Buna ilişkin olarak da risaleler halinde yazdığı çeşitli ayetlerin tefsirlerinin olduğu eseri Abdurrahman Umayra tarafından neşredilmiştir.³⁴ İbn Teymiyye'nin öğrencilerinden Ebû Abdillâh Şemsüddîn İbn Kayyim el-Cevziyye (ö 751/1350), tefsir dahil olmak üzere hocasına ait tüm çalışmalara *Esmâ'ü mü'elleftâti Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye* isimli eserinde yer vermiştir.³⁵ İbn Teymiyye'ye ait bu eserler incelendiğinde kendisinin Kur'ân'a bakışı ortaya çıkmaktadır. O, Kur'ân'ı salt bir bilgi kaynağı olarak değil, Şâri'in bizzat hükmü ortaya koyduğu bir kitap olarak görmektedir. Kur'ân'ın anlaşılmasının zaruri olduğunu düşünmektedir. Ona göre Kur'ân'ın amacı, insanların nasıl yaşamaları gerektiğini açıklamaktır. İbn Teymiyye'ye göre Kur'ân, ilahî bir mesajdan ibarettir. Kur'ân'ın mesajı ise ilk muhatapları tarafından tam anlamıyla anlaşılmıştır.

³² Enver Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 54-61.

³³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1991), 13/243.

³⁴ Bk. İbn Teymiyye, *et-Tefsiru'l-kebir*, thk. Abdurrahman Umayra (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y).

³⁵ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn İbn Kayyim el-Cevziyye, *Esmâu müelleftât İbn Teymiyye*, thk. Salahuddin el-Müneccid (Beirut: Daru'l-Kitabi'l Cedit, 1976).

Kur'ân'ın lafız ve manası bizzat Hz. Peygamber tarafından kavranmış ve ümmete izah edilmiştir. Fakat bu nesilden sonra gelenler Kur'ân'ın asıl mesajını bir tarafa bırakarak kendi düşüncelerine dayanak yapmak için Kur'ân'ı kullanmışlardır.³⁶ İbn Teymiyye, Kur'ân'ın anlaşılması ve maksatlarına uygun olarak hayata tatbiki konusunda insanları dört gruba ayırmaktadır. Bunlar; Kur'ân'ı tamamen reddeden, dinlemeyen ve kabul etmeyenler (inkârcılar), Kur'ân'ı dinleyen fakat manasını anlamayanlar (inançsızlar), Kur'ân'ı anlayan ancak onu reddedenler (Yahudiler) ve Kur'ân'ı dinleyen, anlayan ve kabul edenlerdir.³⁷ İbn Teymiyye, yaptığı bu ayırımla Kur'ân'ın ruhuna uygun hareket etmeyi, onunla yaşamayı ve son gruba dahil olmayı öncelemektedir.

İbn Teymiyye, selef âlimlerinin yöntemini en doğru yol olarak görmektedir. Buna göre muhkem âyetler Kur'an'ın temelini oluşturur; anlamı doğrudan kavranamayan âyetler ise ya muhkem âyetlerle ilişkilendirilerek yorumlanır ya da manası bilinmese dahi, bu âyetlerin muhkem âyetlere aykırı olamayacağı kabul edilir. Bu çerçevede İbn Teymiyye'nin te'vîl anlayışı, vahiyden bağımsız bir yorumlamayı reddeder ve nasslarla çelişmeyecek şekilde sınırlandırılır.³⁸

İbn Teymiyye Kur'ân'ın anlaşılacak ve hayata tatbik edilmek üzere indirildiğini vurgulamaktadır. Kur'ân'daki anlaşılması güç âyetlerin nedeni, Kur'ân'ın içeriğinden değil, insanın sınırlı anlayış kapasitesindedir. Ona göre insanlar arasındaki kültürel farklılıkların Kur'ân'ın anlaşılmasında büyük etkisi vardır.³⁹ O, vahiy birliğinin ve vahiy geleneğinin muhafazası hususunun şiddetli bir savunucusudur. Kur'ân ile diğer ilahi kitaplar arasındaki vahiy birliğini savunmakta olan İbn Teymiyye, bilgi için en mühim kaynak olarak Kur'ân'ı telakki etmekte ve aklî bilgiyi mantıkî bilgiden ayırmaktadır.⁴⁰ Burada İbn Teymiyye'ye ait bilgi edinme yollarının anlaşılması kanaatimizce onun Kur'ân'a bakışını ortaya koymaktadır. İbn Teymiyye'nin bilgiden kastı sadece dini bilgidir. Kitap ve sünneti dışarıda bırakan bir bilgi, ilmî olmaz ve onunla da amel edilemez. Bil-

³⁶ İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fi usûli't-tefsîr*, 35.

³⁷ İbn Teymiyye, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 6/32.

³⁸ İbn Teymiyye, *Beyânü telbîsî'l-Cehmiyye fî te'sîsi bide'ihimü'l-ke'lâmiyye*, thk. Yahya b. Muhammed el-Hüneydî, (Medine: y.y. 1426), 8/500-501.

³⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 17/396.

⁴⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 6/72.

ğinin kaynağını sadece akli ve şer'î deliller olarak görenler ile bilgini kaynağını zühd ve nefsi arındırmak olarak görenlerin fikirlerine karşı çıkararak, ilmî olanın esasında Kur'ân ve sünnete uygun olanla aynı şey olduğunu ifade etmektedir.⁴¹ İbn Teymiyye bilgiye ulaşmada mantıktaki kıyasın hilafına *cüz'iden cüz'îye* metodunu benimsemektedir. Cüz'î olanı kavrayan aklın daha sonra küllîyi kavrayacağını belirten İbn Teymiyye, klasik kıyas metodu yerine "*evlâ kıyas*" metodunu tercih etmektedir. Bu metod ile müellif, nassa aykırı bir kıyasın fâsid olacağı düşüncesinden hareketle, birbirine benzeyen hususları birleştirip farklılıkları ayırıştırarak evlâ olanı bulma eğilimindedir.⁴² İbn Teymiyye'nin Kur'ân'a uyguladığı ve Kur'ân'dan hüküm çıkarmak için tercih ettiği yöntem ise "*delil üzerine düşünme*" yöntemidir. Bu yöntemi ayetler üzerinde hüküm çıkarmak için uygulayan İbn Teymiyye, bir ayetin maksadını anlamak için mutlak manada önceki bilgilerden ve ön kabullerden soyutlanması gerektiğini düşünmektedir.⁴³

İbn Teymiyye'nin ayetlerin maksadını anlayabilmek adına kullandığı "*delil üzerine düşünme*" yöntemine Kur'ân'daki "talâk" konusu örnek verilebilir. Talâk yani boşama konusu, Kur'ân'da beş ayrı surede ve yirmi beş ayrı ayette geçmektedir.⁴⁴ Bu ayetlerde boşamanın iki defa olduğu, sonrasında iyilikle geçinmenin vurgulandığı ve buna uygun olarak talâkın yapılması gerektiği açıklanmıştır.⁴⁵ Yine Kur'ân'da cinsel birliktelik olmadan, nikâhlanıp sonrasında talâk gerçekleştiğinde iddet durumunun olmadığı ve kadının serbest olduğuna ilişkin ayet dikkat çekmektedir.⁴⁶ Bu iki ayet dışında boşama sürecinde kadınların iddetlerinin dikkate alınmasının ve buna ilişkin sınırların ortaya konduğu ayeti⁴⁷ örneklem olarak alabiliriz. Bu ayetler çerçevesinde talâk konusunda fakihler "iki defa" ibaresinin tek bir cümle içinde, aynı mekânda yahut bir iddet süresi içinde gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İbn Teymiyye, üç lafızla verilen talâk, peş peşe verilen üç talâk yahut farklı mekanlarda bir iddet süresi içinde verilen talâk

⁴¹ İbn Teymiyye, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 2/60-62

⁴² İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 9/141.

⁴³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 4/36-37.

⁴⁴ Bakara, 2/225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 236, 237, 241, 242; Nisâ, 4/19, 20, 21; Ahzâb, 33/49; Mücâdele, 58/3, 4; Talâk, 65/1, 2, 4, 5, 6, 7.

⁴⁵ Bakara, 2/229

⁴⁶ Ahzâb, 33/49

⁴⁷ Talak, 65/1

çeşitlerini ele almış ve bu konuda selef ve halefe dair görüşleri⁴⁸ paylaşarak üç talâkın bir defada hiçbir şekilde gerçekleşemeyeceğini savunmuştur. Ona göre Kur'ân ve sünnetin delalet ettiği görüş üç talâkın aynı anda gerçekleşemeyeceği, sadece bir talâkın gerçekleşeceği, meşru talâkın (Ric'î) bu olduğudur. Buna göre İbn Teymiyye, üç talâkla birden boşanmanın asla meşru olamayacağı kanaatini taşımaktadır.⁴⁹ Sahabe arasında dahi bu konu etrafında bir görüş birliği olmamasına dikkat çeken İbn Teymiyye, öncelikle ön kabullerini bırakarak ve bağlı olduğu mezhep görüşünden (Hanbelî) sıyrılarak ayetin maksudını anlamak için uyguladığı aklî çıkarımla, ayeti olduğu gibi almakta ve Şâri'in maksudına ulaşmaktadır. Müellifin ilgili dönemde makâsîdî yorumun temellendirilmesi adına ortaya koyduğu bu yaklaşım literatür için dikkat çekicidir.

3. Makâsîdî Yorum Bağlamında İbn Teymiyye

İbn Teymiyye'nin yukarıda ifade ettiğimiz “*delil üzerine düşünme*” yöntemiyle temellendirdiği gayeci yorum telakkisi, onun makâsîd anlayışına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu durumu ortaya koymak adına İbn Teymiyye'nin sayısız eserleri içerisinde örneklem olarak seçtiğimiz ve makâsîdî açıdan önemli olarak değerlendirdiğimiz *İktizâ'ü's-sırâtî'l-müstakîm* isimli eserine ve bu eseri daha iyi değerlendirmek adına *Mukaddimetun fî usulî't-tefsîr* adlı eserine özellikle dikkat çekmek istiyoruz.

3.1. İbn Teymiyye'nin Makâsîd Anlayışı

İbn Teymiyye'nin makâsîd anlayışı, ön kabullerle delil bulmak yerine var olan delillerden bilgiye ulaşmak olarak ifade edilebilir. Bu konuda ona göre en büyük hata delil bulmak için ayetlere yönelmektir. Kur'ân'ı temel alarak karşılaştırmalı analiz metodunu esas alan İbn Teymiyye'nin bu anlayışı, makâsîdu'l-Kur'ân bağlamında verilerden maksada doğru giden bir yöntem olarak görülebilir. İbn Teymiyye'nin makâsîdî küllî ve cüz'î gayeleri kapsayan bir hüküm olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Nitekim Yusuf Ahmed Bedevî, *Makâsîdu's-şerî'a 'inde İbn Teymiyye* adlı eserinde İbn Teymiyye'nin

⁴⁸ Söz konusu görüşler şu isimlere aittir: Abdurrahman b. Avf (öl. 32/652), İbn Mes'ûd (öl. 32/652-53), Zübeyr b. Avvâm (öl. 36/656), Hz. Ali (ö. 40/661), İbn Abbas (ö. 68/687-88), Muhammed el-Bâkır b. Ali b. Hüseyin (ö. 114/733), Cafer-i Sadık (ö. 148/765), Ebû Hanife (ö. 150/767), İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şafîi (ö. 204/819), İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855).

⁴⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 35/9.

ye'nin makâsıd fikrini, "Dinî ve dünyevî maslahatların gerçekleştirilmesi için belirlenen tümel ve tikel maksatlar" şeklinde tarif etmektedir.⁵⁰ Fakat giriş bölümünde ele aldığımız üzere Bedevî'nin bu değerlendirmesi İbn Teymiyye'nin fikirlerinin salt makâsıdu's-şerî'a bağlamında ele aldığını göstermektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi makâsıdu'l-Kur'ân ile makâsıdu's-şerî'a aynı olmadığı gibi aralarında kaynak ve muhteva açısından farklılıklar bulunmakta, bu sebeple makâsıdu'l-Kur'ân daha tümel bir vasıf içermektedir. İbn Teymiyye'nin makâsıd fikri konusunda ulaştığımız bağımsız bir araştırma olan Hâlid b. Mansûr ed-Durays'a ait Muammer Bayraktutar tarafından çevirisi yapılan *İbn Teymiyye'de Makâsıdu's-Şerî'a Bağlamında Hadisleri Anlama Yöntemi*⁵¹ başlıklı çalışmada hususiyetle İbn Teymiyye'nin makâsıdu's-şerîâ'ya verdiği önem tahlil edilmiştir. Nitekim İbn Teymiyye'nin fıkıh eserleri olan *el-Fetâve'l-Kübrâ* ve *Mecmû'u'l-fetâvâ*'da⁵² belirttiği gibi makâsıdın kapsamı, Şâri'in gözettiği hususlar bağlamında şer'î hükümlerin manâ ve maksadını anlamak ve kavramaktır. Bu da Hz. Peygamberin kendi ashabına ve ümmetine öğrettiği kitap ve hikmeti anlamakla mümkün olur. Dolayısıyla onun makâsıdu's-şerîâ anlayışı, Şâri'in fiil ve maksatlarının sınırlarını ve anlamlarını bilmek olarak görülebilir. Bu vesile ile şunu belirtmek gerekir ki, makâsıdu's-şerîâ bağlamında teorik yönden makâsıdçıların üstadı olarak nasıl İmam Şâtübî görülmekte ise İbn Teymiyye de makâsıdçılarının pratikte üstadı olarak konumlandırılmaktadır.⁵³ Araştırmamızın çerçevesi İbn Teymiyye'nin makâsıdu'l-Kur'ân fikri bağlamında olduğu için onun makâsıdu's-şerîâ anlayışı ile ilgili değerlendirmemizi bununla sınırlı tutmak istiyoruz.

İbn Teymiyye'nin, Kur'ân'ı anlama ve yorumlama bağlamında ilk dikkat çekici eseri *Mukaddimetun fî usuli't-tefsîr*'dir. Bu eser, tefsirde kendisine ait özgün bir bakışı ortaya koymaktadır. Eserindeki yöntemi iki açıdan farklı buluyoruz. Birincisi bu eser, ele alınan hususlar konusunda münhasır bir eser olmasıdır. İkincisi ise

⁵⁰ Yusuf Ahmed Bedevî, *Makâsıdu's-şerî'a inde İbn Teymiyye*, (Ürdün: Dâru'n-nefâis, t.y.), 53-54.

⁵¹ Bk. Hâlid b. Mansûr ed-Durays, "İbn Teymiyye'de Makâsıdu's-Şerî'a Bağlamında Hadisleri Anlama Yöntemi" trc. Muammer Bayraktutar, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 24. (2014), 431-454.

⁵² Bk. Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn İbn Teymiyye *el-Fetâve'l-Kübrâ*, thk. M. Abdulkadir Atâ' (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987); Bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*.

⁵³ ed-Durays, *İbn Teymiyye'de Makâsıdu's-Şerî'a Bağlamında Hadisleri Anlama Yöntemi*, 434.

usul konusunda başka bir yazara ya da esere müracaat edilmeden kaleme alınmasıdır.⁵⁴ Tefsir alanında yazdığı bu eserinde, rivayet metodunu öncelediğini söylemek mümkündür.⁵⁵ Ona göre Kur'ân'ı sadece akılla tefsir etmek haramdır.⁵⁶ Çünkü İbn Teymiyye, bilgiyi naslardan temin etme yolunu seçmekte, bunun dışında bir yolu meşru görmemektedir. İbn Teymiyye'nin en çok tenkit edilen yönünün katı üslubu ve yorumları olduğu söylenebilir. Bu yönü esasında Kur'ân'a bakışına da sirayet etmiştir. Onun Kur'ân'a bakışını anlamak için yaşadığı dönemi iyi değerlendirmek uygun olacaktır. Nitekim İbn Teymiyye, Batınî ve İsmailî gruplar ile sufi ekol temsilcilerinin etkin olduğu bir dönemde yaşamış, Kur'ân'ın batınî anlamlarını savunan mezheplerle mücadele etmiştir. Tasavvufi yaklaşımlara dayalı olarak zahirden kopuk bir şekilde Kur'ân'ı yorumlayan sufi akımlara karşı daima bir eleştiri tutumu sergilemiştir.

İbn Teymiyye'nin tefsir metodu, görünüşte rivayet temelli bir yaklaşım gibi dursa da aslında ayetlerin amaçlarına yönelik sorgulamalar ve akıl yürütmeler, Kur'ân ayetlerinin gayelerini anlamaya, fikhî hükümler çıkarmaya, maslahata yönelik hedeflere ve evrendeki olayları analiz etmeye dair önemli bir gayreti yansıtır. Bu nedenle kendisinin dirayet metodunu da aktif olarak kullandığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda en çok öne çıkan husus ise İbn Teymiyye'nin Kur'ân'ın maksatlarını anlamak üzere rey'i, nass üzerinde yoğun düşünme olarak anlamasıdır. O, nassa ait manayı esas almakta ve ayetin asıl maksadına ulaşmayı hedeflemektedir. Bunun için ona göre Kur'ân'ın tamamının da tefsirine lüzum yoktur.⁵⁷

İbn Teymiyye'nin ayetlerin maksadına ulaşmada kullandığı en dikkat çekici ulûmu'l-Kur'ân yönteminin ise esbâb-ı nüzûl olduğunu görüyoruz. O, ayetlerin genelinin tek bir sebep üzerine indirildiğini savunmaktadır.⁵⁸ Müellif, esbâb-ı nüzûlün Kur'ân ayetlerinin arkasındaki maksatlara ulaşılmasındaki rolüne inanarak bu konudaki fikrini şu şekilde ortaya koymaktadır: “Esbâb-ı nüzûlün bilgisi ayetin anlaşılmasını sağlar. Çünkü sebeplere ait malumat, kişiyi müsebbebin bilgisine götürmektedir.”⁵⁹ Bu ifadeden hareketle esbâb-ı nüzûl ilmi-

⁵⁴ İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fi usuli't-tefsîr*, 25.

⁵⁵ İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fi usuli't-tefsîr*, 51.

⁵⁶ Bk. İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fi usuli't-tefsîr*, 108.

⁵⁷ Murat Aktepe, *Çağdaş Bir Yaklaşım Olarak Makâsıdu'l-Kur'ân*, 133.

⁵⁸ İbn Teymiyye, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 5/334.

⁵⁹ İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fi usuli't-tefsîr*, 47.

ni makâsıdu'l-Kur'ân'ın bir bileşeni olarak değerlendirdiğimizde, amaca yönelik bir çıkarımdan söz etmemiz mümkündür. Kur'ân'da genel hükümler içeren ayetleri, sadece belirli sebepler üzerine anlamının doğru olmadığını savunan İbn Teymiyye, buna örnek olarak Kafirûn suresini delil göstermekte ve bu surenin iniş sebebinin bazı müfessirler gibi sadece belirli kişilerle sınırlı olamayacağını vurgulamaktadır. Bu konuda tüm rivayetleri tek tek değerlendiren İbn Teymiyye, ayette yer alan hitabın evrensel olduğunu ifade eder.⁶⁰ Bu örnekler ve veriler ışığında araştırmamızda ana problemi oluşturan ve üst anlatıda yer alan İbn Teymiyye'de makâsıdî Kur'ân yorum telakkisinin varlığının olup olmadığını tespiti gereklidir. Dolayısıyla makâsıd teorisi bağlamında İbn Teymiyye'nin yaklaşımlarında *et-Tefsiru'l-kebîr* ve *Mukaddimetun fî usuli't-tefsîr* eserleri büyük önem taşımaktadır. Ancak ilgili eserlerdeki anlatılarda sistematik bir makâsıd anlayışından söz etmemiz mümkün görünmemektedir. Fakat kendisinden sonra gelen müellifleri etkileyen bir bakış açısı sunması sebebiyle sonraki dönemlerde makâsıd fikrine ilham olacak temeller attığı söylenebilir. Bu bilgiler ışığında İbn Teymiyye'ye ait araştırmamızın evrenindeki *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm* adlı eserinde makâsıdî unsurların var olup olmadığına dair değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz.

296 | db

3.2. İktizâ'ü's-Sirâti'l-Müstakîm Adlı Eserinde Makâsıdî Unsurlar

Kur'ân maksatları temelinde değerlendirdiğimizde, Kur'ân'ı anlama noktasında ortaya koyduğu görüşleri ve yaklaşımı bakımından İbn Teymiyye'nin tefsiri ve diğer telifleri dışında en dikkat çekici eseri "*İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm*" isimli eserdir.⁶¹ Bu eseri kaleme alma sebebi olarak kendisinden taklit ve teşbih noktasında bir eser yazmasının talep edildiğini ifade eder. Yine o, Müslümanların gayr-i müslimlere özenme hastalığının bir cahiliyye adetine bürünmesi sebebiyle bu eseri yazdığını aktarmaktadır.⁶² Araştırmamızın gayesi olan makâsıdî anlayışının ortaya konulması adına, İbn Teymiyye'nin bu eseri önemli bir kaynaklık teşkil etmektedir. Nitekim yaşadığı dönemde aktüel olan konuları ele alan İbn Teymiyye, *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm* adlı eserinde "Peygamberimizden Önceki Durum"

⁶⁰ İbn Teymiyye, *et-Tefsiru'l-kebîr*, 7/60.

⁶¹ Bk. İbn Teymiyye, *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm muhâlefete ashabi'l-cehîm*, thk. Muhammed Hamîd, (Kahire: y.y., 1950), 59-108.

⁶² İbn Teymiyye, *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm*, 10.

bahsinde gazaba uğrayanlar, fikrî sapıklıklar, İslam dünyasının içinde bulunduğu hastalıklar, dinî davranışlar ve Kur'ân'ın anlaşılmasında zaman faktörü üzerinde durmaktadır. "İhtilafların İç Yüzü" bahsinde İslam dünyasındaki fikir ayrılıklarını ele alan İbn Teymiyye, Yahudi ve Hristiyanların bozgunculuğu hakkında geniş malumat sunmuş ve İslam ümmetinin kötü özentilerine dikkat çekmiştir. "Bozulmanın Başlangıcı" bahsinde Kur'ân'ı nefse göre değiştirmenin doğuracağı kötü sonuçlar ve taklidin zararlarını aktarmıştır. "Özenmede Farklılık" bahsinde Araplar ile Arap olmayan topluluklar arasındaki sosyolojik farklılıkları açıklamıştır. "Müslümanların Kâfirlerle İlişkileri" bahsinde, onların günlük hayatında gayr-i müslimlerle olan hukuklarına dair ayrıntılara yer vermiştir. "Bid'atler" bahsinde, bid'atlerin sakıncaları üzerine eğilerek, kutsal sayılan günler ve yerler hakkında nassa dayalı yorumlarda bulunmuştur. "Kabir Ziyaretleri" bahsinde, dua ve şirk kavramlarını açıklamıştır. Burada ibadetlerin karşılıklarını ayrıntılı olarak aktarmıştır. "Güneşe Yıldızlara Dua ve Secde Edenler" bahsinde ise tevhid konusunu karşılaştırmalı olarak tetkik etmiştir. Bu bölümler içerisinde müellif, makâsıdu'l-Kur'ân açısından önemli tespitler sunmaktadır.

İbn Teymiyye, Kur'ân ayetlerini muhteva açısından üç kısıma ayırmıştır. Bunlar; tevhid, kıssalar, emir ve yasaklardır. İhlâs suresinin Kur'ân'ın üçte birine tekâbül ettiği ilişkin hadis çerçevesinde⁶³ İhlâs suresinin Kur'ân'ın üçte birine denk olduğu görüşüne surenin maksadı açısından yaklaşan İbn Teymiyye, İhlâs suresinin tevhide dayalı ayetlerden müteşekkil olması sebebiyle, Kur'ân'ın üçte birine denk geldiğinin söylenebileceğini ifade etmektedir.⁶⁴ Nitekim ona göre İhlâs suresi Allah'ın zatını, isimlerini ve sıfatlarını ispat eden ayetlerden oluşmaktadır. Bu ayetlerin varlığı, inananlar ile inanmayanları kesin bir çizgiyle ayırmaktadır. İbn Teymiyye,

⁶³ Hadis kaynaklarında geçen İhlâs suresinin Kur'ân'ın üçte birini içerdiğine ya da kapsadığına dair rivayet Buhari, "Kitabu'l-eyman ve'n-nuzûr", 3 [Hadis No. 6643] ve Müslim, "Müsafirûn", 259 kaynağında yer almaktadır. Bu haliyle hadisin müttefekun aleyh statüsünde en yüksek sıhhat derecesine ulaşmış bulunduğunu görüyoruz. Ayrıca Bk. Ebu İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Kitâbu fedâilî'l-Kur'an", 6/11; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır, Mustafa Deyb Albuğa. (Kahire: Daru Tavki'n-Necât, 1422); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim b. Haccâc, *el-Müsned'us-sâhîh'il-muhtasar bi nakli'l adli ani'l adli ila resulillahi sallallâhu aleyhi ve sellem*, (Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l Arabî, 2010)

⁶⁴ İbn Teymiyye, *İktizâ ü's-sırâti'l-müstakim*, 614-616.

buna delil olarak da Kur'ân'dan "Ayetlerimizi, haksızlık ve kibirle inkâr ettiler, hâlbuki içlerinde onların doğruluğuna tam bir kanaat vardı. Bak, fesat çıkarıcıların sonu nasıl oldu!" ayetini⁶⁵ ve "(Musa) dedi ki: 'Andolsun, sen de bilmektesin ki, bunları birer ibret olarak ancak göklerin ve yerin Rabbi indirdi. Ey Firavun! Şüphesiz ki ben, seni helâk olacağını düşündüğüm bir akıbetle mahkûm edilmiş görüyorum.'" ayetini⁶⁶ delil olarak sunmaktadır. İbn Teymiyye, surenin ve içerdiği ilkelerin temel amacını açıklayarak, bu surenin tıpa tıp Kur'ân'ın üçte birine eşit olmasının mümkün olmadığını, İhlâs suresini okumanın tüm Kur'ân'ı okumanın üçte biri oranında sevaba denk olacağını söylemektedir. Aynı bir sarı altın lira ile buna eş değer para, gümüş yahut bakır ya da madenlerin eşit olması durumu ne ise ilgili hadisin de bu çerçevede algılanması gerektiğini savunarak bunu bir kıyas ölççeğinde açıklamıştır.⁶⁷

İbn Teymiyye *İktizâ'ü's-sırâti'l-müstakîm* eserinde İhlâs suresinin maksadının anlaşılmasının yine Kur'ân'ın kendisiyle mümkün olabileceğini göstermektedir. Bu duruma "Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim bunu kasten yaparsa, ceza olarak, öldürdüğü hayvanın dengi bir hayvanı, içinizden adalet sahibi iki kişinin takdir edeceği şekilde Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurban olarak kesmesi veya fakirlere yedirme şeklinde kefarete vermesi yahut buna denk oruç tutması gerekir. Bu, işlediği günahın cezasıdır. Geçmişte yapılanları Allah affetmiştir. Kim tekrar yaparsa, Allah ondan öç alır. Allah mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir."⁶⁸ ayetini delil olarak sunmaktadır. Ayetteki ihramlı iken hacı adaylarının av hayvanı öldürmeleri durumunda belirlenen kefarete olarak "veya bir gün oruç tutmaktır." cezasındaki gibi bir şeyin denk olanı, aynı olmayan eşiti demek olacağını ifade etmektedir. İhlâs suresinin Kur'ân'ın üçte birini kapsaması konusunun da bu anlamda anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁹ Bu açıdan İbn Teymiyye'nin İhlâs suresinin maksadına, umum-husus anlayışı çerçevesinde kıyas ve karşılaştırmalı analiz metoduyla ulaştığı görülür. Dolayısıyla bunu makâsıd'ul-Kur'an'ın temel bileşenlerinden biri olan *makâsıdu's-süver* bağlamında değerlendirdiğimizde, müellifin surenin genel maksadını ortaya koyduğu görülmektedir.

⁶⁵ Neml, 27/14.

⁶⁶ İsrâ, 17/102.

⁶⁷ İbn Teymiyye, *İktizâ'ü's-sırâti'l-müstakîm*, 615.

⁶⁸ Mâide, 5/95.

⁶⁹ İbn Teymiyye, *İktizâ'ü's-sırâti'l-müstakîm*, 615.

İbn Teymiyye'nin maksadî Kur'ân yorumuna özellikle Ehl-i kitabın içinde bulunduğu durumu aktaran ayetler hakkındaki sözleri örnek olarak verilebilir. Yahudilerin gazaba uğramalarına; Hristiyanların ise sapıklık içerisinde bulunmalarına dair ayetlerden temel maksadın Ehl-i kitabın bildikleriyle amel etmemeleri olduğunu ifade etmektedir. Nitekim *“De ki: Allah katında ceza olarak bundan daha kötüsünü size haber vereyim mi? Allah, kendisine lanet ettiği, gazaplandığı, içlerinden maymunlar ve domuzlar kıldığı ve tâğûta tapan kimseleri (ceza olarak daha kötü bir duruma sokmuştur). İşte bunlar, yerleri en kötü olan ve doğru yoldan en çok sapmış bulunanlardır.”* ayetinde⁷⁰ açık bir şekilde Yahudilerin kastedildiğini; *“Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir kavmi dost edinenleri görmedin mi? Onlar ne sizdendir ne de onlardan. Bile bile yalan yere yemin ediyorlar.”* ayetinde⁷¹ ise Yahudilerle iş birliği içerisinde bulunan münafıklara işaret edildiğini söylemektedir. *“Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, üzerlerine alçaklık damgası vurulmuştur. Ancak Allah'tan bir bağış ya da insanlardan bir anlaşma (ile korunma) müstesna. Onlar, Allah'ın gazabına uğradılar ve üzerlerine miskinlik damgası vuruldu. Bu, onların Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmelerinden dolayıdır. Çünkü onlar isyan ettiler ve haddi aşıyorlardı.”* ayetindeki⁷² niteleme ile *“Ve (ey Beni İsrail!) hatırlayın ki, 'O zaman siz: 'Ey Musa! Sabır gösterip bekleyemeyeceğiz, bir yemeğe ihtiyacımız var' demiştiniz. Bunun üzerine Musa, 'Sabrınızı gösterin, size Allah'ın indirdiğiyle yetinmeniz gerek, Allah'tan başka bir şey istemeyin' demişti. Ama siz, 'Bize, bulgur, soğan, sarımsak, mercimek ve soğan getir! demiştiniz. Musa, 'O zaman mı iyi bir şey istemiş oldunuz? Elbette sizin isteğiniz, dünya hayatına ait olan bir şeydir, fakat sabır göstererek Allah'ın sizlere verdiği nimetlere razı olmanız gerek' diye cevap verdi.”* ayetinde⁷³ yer alan gazaba uğramalarının maksadına yönelik açıklamanın aynı doğrultuda olduğunu ortaya koymaktadır. Burada ayeti başka bir ayetle tefsir etme yöntemini tercih eden İbn Teymiyye'nin, Yahudilerin uğradığı gazaba ilişkin ayetlerin maksatlarını birbiriyle karşılaştırarak analiz ettiği görülür. Nitekim Hristiyanlara ilişkin ayetleri de aynı çerçevede değerlendiren İbn Teymiyye, *“Andolsun ki “Allah üç unsurdan biridir” diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek Tanrı'nın dışında*

⁷⁰ Mâide, 5/60.

⁷¹ Mücâdele, 58/14.

⁷² Âli İmrân, 3/112.

⁷³ Bakara, 2/61.

hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanları elem verici bir azaba çarptırılacaklardır...” ayetlerinin⁷⁴ aşırılıktan yani sınırı aşmaktan Allah’a sığınmayı amaç edindiğini, bu hitabın özellikle Hristiyanlara yönelik olduğunu ifade etmekte ve bu çıkarımını “Ey Kitap Ehli! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında ancak doğruyu söyleyin. Meryem oğlu Mesih İsa, sadece Allah’ın elçisi ve O’nun kelimesidir ki, Meryem’e ulaşmış ve O’ndan yaratılmıştır. O halde Allah’a ve O’nun elçilerine inanın ve ‘Üçtür’ demeyin. Durun, bu sizin için daha hayırlıdır. Allah, yalnızca bir tek ilahtır. O’ndan başka ilah yoktur. O, her şeyden yücedir.” ayetiyle⁷⁵ aynı maksada yönelik olduğunu vurgulamaktadır. İbn Teymiyye gazaba uğrayanların ve sapkınlık içerisinde bulunarak şeytanın yolunu seçenlerin durumunu tabii bir hastalık olarak görmektedir.⁷⁶

İbn Teymiyye’ye ait yukarıda zikrettiğimiz örnekler esasen Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri veya Kur’an yorumunda bütünlüğün esas alınması gibi görülebilir ise de İbn Teymiyye’nin bütüncül bir bakışla kendisine dair Kur’ân anlayışı, verdiği misaller ve istinbât yöntemi, makâsıdî açıdan önemli bir delil niteliği taşımaktadır. Çünkü müellif, Kur’ân’daki birçok ayetin yalnız lafzını açıklamaktan ziyade, Allah’ın indirdiği hükümlerin ardındaki gayeyi, maslahat ve hedefi ortaya koymaya odaklanmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşım makâsıda işaret etmekte ve ayette geçen bir hususu tamamlayıcı bir hüviyet taşımaktadır.⁷⁷ Kur’ân’ın koyduğu hükümler çerçevesinde İbn Teymiyye’ye göre hükme ait sebep benzerliği sonuç benzerliği; sonuçların benzerliği de sebeplerin birbirine benzerliğini doğurmaktadır.⁷⁸ Bu itibarla aynı sebebe dair Kur’ân’da birçok ayetin bulunması, bu ayetlerin temel maksadının bizleri aynı sonuca iletmek olduğunun ortaya çıkarılmasıdır.

İbn Teymiyye, makâsıdî yorum telakkisinde bağlamın önemine vurgu yapmaktadır. Bu açıdan Kur’ân’ın anlaşılmasında zaman faktörünün önemine dikkat çekmektedir. Münafıklar hususunda nazil olan “...Sizden öncekilerin kendi paylarından istifade ettikleri gibi siz de kendi nasibinizi elde edip yararlandınız. Siz de onların daldıkları gibi boş şeylere daldınız. İşte hem dünyada hem ahirette yaptıkları

⁷⁴ Mâide, 5/73-77.

⁷⁵ Nîsa, 4/171.

⁷⁶ İbn Teymiyye, İktizâ’ü’s-sırâti’l-müstakîm, 17.

⁷⁷ İbn Teymiyye, İktizâ’ü’s-sırâti’l-müstakîm, 32.

⁷⁸ İbn Teymiyye, İktizâ’ü’s-sırâti’l-müstakîm, 37.

boşa gidenler bunlardır, asıl ziyana uğrayanlar da bunlardır.” ayetinde⁷⁹ geçen ‘oyalandınız’, ‘daldınız’ gibi geçmiş zamana ait ifadelerin, ilgili zaman diliminde buna dair bir eylemin vukû bulunduğunu bize gösterse de esasen bu hitabın ilgili tarihten kıyamete kadar gelecek tüm insanlığa yönelik olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü Hz. Peygamber zamanında yaşayan kâfir olsun münafık olsun inkârcıların yanlış davranışlarını haber veren Kur’ân ayetlerinin nihai hedefi, esasen kıyamete kadar aynı davranışları sergileyecek ve aynı tutumda olacak insanları da kınayıcı niteliktedir.⁸⁰

Müellifin Kur’ân’ın maksatlarına ilişkin bağlama dair yaklaşımı esasen Kur’ân ayetlerinin hitap ettiği gerçekliklerin vukû bulunduğu zaman diliminde kaybolmayacağını ifade etmekte ve bu konuda evrensel bir ufuk çizmektedir. Çünkü ona göre Kur’ân ayetleri kesintisiz bir realiteyi haber verdiği gibi, bu realite çerçevesinde evrensel bir hüküm de ortaya koyabilmektedir. Nitekim üslup olarak şahsi gibi görünen bir Kur’ân hitabı aslında tüm insanlığa bir hitap şekli taşımaktadır. Çünkü Kur’ân Allah’ın kelâmıdır ve Hz. Peygamberin en önemli görevi bu kelâmı insanlara aktarmaktır. Bu açıdan İbn Teymiyye’nin ayetin devamında geçen *“Bunlara kendilerinden öncekilerin, Nûh, Âd ve Semûd toplumlarının, İbrahim’in kavminin, Medyen halkının ve yıkılıp giden beldeler ahalisinin haberleri gelmemiş miydi? Onlara peygamberleri apaçık delillerle geldiler. Demek ki Allah onlara zulmetmiş değildi, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdi.”* ayetinde⁸¹ nasıl Hz. Peygamber dönemindeki insanlar kendilerinden asırlar evvel gelmiş kavimlere ve insanlara benzemekle nitelendiriliyorsa; muhatap kitle nasıl apaçık delillerle kendisinden önce gelen kavimlerin durumuyla karşılaştırılıyorsa; bu bizlere Kur’ân’ın mesajının esasen zamanın üstünde olduğu gerçeğini bildirmektedir.⁸²

Kur’ân ayetlerini bir yorum tarzı olarak karşılaştırmalı olarak analiz eden İbn Teymiyye, görüşlerini temellendirirken, diğer bir yöntem olarak ayetlerin anlam ve amaçlarını belirten hadislerle de fikirlerini açıklamaya çalışmaktadır. Nitekim İbn Teymiyye *“Sizler adım adım, karşı karşı kendinizden öncekilerin yolunu izleyeceksiniz. Onlar kertenkele deliğine girseler de siz onları takip edip o deliğe gire-*

⁷⁹ Tevbe, 9/69.

⁸⁰ İbn Teymiyye, *İktizâ ü’s-sırâti’l-müstakim*, 39.

⁸¹ Tevbe, 9/70.

⁸² Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Makâsidi’ş-şeriatî’l-İslâmiyye*, thk. Hâtim Busime, (Kahire-Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Bennâni, 2011), 101.

ceksiniz." hadisini⁸³ yukarıda ele aldığımız muhatap kitleye yönelik nazil olan ayetlerin izahı olarak görmektedir.⁸⁴ Buhari ve Müslim'in Sahih'lerinde yer alan rivayete göre dövülmüş ve yüzü kömürle karartılmış bir Yahudiyi gören Hz. Peygamber, zina edenlere yaptıkları uygulamanın bu şekilde olup olmadığını yanındaki Yahudilere sormaktadır. Onlar da bu durumu tasdiklemişlerdir. Burada Hz. Peygamber mezkûr durumu Yahudi alimlerinden birine sormuş ve sonrasında onların kitabında kişinin cezasının recm olduğu tasdiklenince, kişinin cezasını recm olarak değiştirmesine karar vermiştir.⁸⁵ Bu rivayeti İbn Teymiyye, *İktizâ'ü's-Sirâti'l-Müstakîm* isimli eserinin "Kitabı nefse göre değiştirmek" bahsinin başında ele almaktadır. Bahse konu hadisenin sonunda nazil olan "Ey peygamber! Eğer sana inanmayanlar, seni üzüyorlarsa bil ki, onlardan önce de peygamberler yalanlanmış, işkenceye uğramış ve sonunda Allah'ın yardımı onlara gelmişti. Allah'ın sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. Allah, her şeyin üzerine egemendir."⁸⁶ ayetinin Yahudilerin zina hadisesinde Hz. Peygamberin recm fetvası dışında fetva vermesini beklediklerini, recm fetvası vermesi durumunda ise bu hükmeye uymayacaklarını söylemeleri üzerine bu ayetlerin nazil olduğunu ifade etmektedir. "... Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir."; "...Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir" diye yazdık." ve "... Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların kendileridir."⁸⁷ ayetlerinin peş peşe yaşanan bu olay üzerine nazil olarak ayetin maksadının doğru anlaşılmasını sağladığını belirtmiştir.⁸⁸ Kur'ân'ın anlaşılmasında rivayetlerin önemini gördüğümüz bu örnekler, İbn Teymiyye'nin ayetlerin maksatlarının anlaşılmasında kullandığı önemli bir yöntemdir.

İbn Teymiyye'nin makâsîd anlayışı, dinî emirlerin amacına odaklanan, maslahat ve mefsedeti ölçü alan, toplumsal ve bireysel boyutları kapsayan pragmatik bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Nitekim maslahat ve mefsedeti ölçü alan yaklaşımını Yûsuf suresinde yer alan 'Yûsuf da "Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü

⁸³ Buhari, "İtisâm", 14, "Enbiya" 50; Müslim, "İlm" 6.

⁸⁴ İbn Teymiyye, *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm*, 42.

⁸⁵ Müslim, "Hudûd", 28.

⁸⁶ Mâide, 5/41.

⁸⁷ Mâide, 5/44, 45, 47.

⁸⁸ İbn Teymiyye, *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm*, 154.

*ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim' dedi.*⁸⁹ ayeti hakkındaki yorumunda görmek mümkündür. Ona göre Hz. Yûsuf'un bu görevi kabul etmesi "maslahatı temin etmek" içindir. Hz. Yûsuf'un yaşadığı ortamda zulmü azaltma, adaleti sağlama ve sosyal hayatı koruma imkânı bulduğu için bu görevi üstlendiğini dile getirmektedir.⁹⁰ Dolayısıyla eğer bir Müslüman, gayri müslim bir otorite altında görev üstlenerek daha büyük fesadı önleyebilecek ve halkın maslahatına hizmet edebilecekse, bu görevi üstlenmelidir. İbn Teymiyye'nin bu yorumu doğrudan makâsîdî yaklaşımını yansıtmaktadır.

Makâsîd açısından bakıldığında, İbn Teymiyye'nin *İktizâ'ü's-sırâti'l-müstakîm* adlı eserindeki yaklaşımı, İslâm'ın temel ilkelerini açıklığa kavuşturma çabası olarak değerlendirilebilir. Bunu yaparken tüm dengeli yönteminden yararlanmış; genel amaçları esas alarak güncel meseleleri bu ilkeler etrafında tartışmıştır. Bu yaklaşımın, makâsîd teorisinin sonraki temsilcilerini doğrudan etkilediği görülür. Bunlardan biri olan Reşîd Rızâ, *Menâr* isimli tefsirinde Kur'ân'ın maksatlarının yalnızca fikhî hükümlerle sınırlı olmayıp dinî, ahlâkî, hukukî, bireysel, toplumsal bütün ilkeleri kapsayan bir bütünlük arz ettiğini savunmaktadır.⁹¹ Dolayısıyla makâsîd, Kur'ân'ın genel mesajını ve evrensel ilkelerini kuşatan kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Rızâ'ya göre Kur'ân'ın amaçları, bireyden topluma, toplumdan da küresel düzeye kadar uzanan bir ıslah vizyonunu içermektedir. Bu vizyon imanî-fikrî, bireysel-toplumsal, siyasî-hukukî ve malî boyutlarıyla toplumun her seviyesinde bir reformu hedeflemektedir.⁹² Ayrıca Kur'ân'ın nüzulüne temel teşkil eden ve en önemli gayesi olan ıslahın hangi ilke ve esaslarla gerçekleştirileceği de ortaya konulmakta; Kur'ân'a ait yalnızca genel hedefler değil, bu hedeflerin uygulanmasına dair yöntemler de sunulmaktadır.⁹³ Ortaya konan bu yaklaşım İbn Teymiyye'nin makâsîdî düşüncesiyle doğrudan örtüşmekte ve onun Kur'ân'ın maksatlarını bütüncül bir şekilde anlamaya yönelik metodolojik yaklaşımını desteklemektedir.⁹⁴

⁸⁹ Yûsuf, 12/55.

⁹⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 15/133

⁹¹ Reşîd Rızâ, *Tefsirü'l-Menâr*, (Kahire: Hey'etü'l-Mısriyye elâmme,1990), 1/45/47

⁹² Reşîd Rızâ, *Tefsirü'l-Menâr*, 1/5-52,

⁹³ Reşîd Rızâ, *Tefsirü'l-Menâr*, 1/112/115.

⁹⁴ İbn Teymiyye, *İktizâ'ü's-sırâti'l-müstakîm*, 23-25.

İbn Teymiyye'nin *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm* adlı eseri bağlamında yukarıda aktarmaya çalıştığımız yorum yöntemini temel ilkeler çerçevesinde değerlendirecek olursak; yaşadığı dönemin, coğrafyanın şartları ve anlayışları gereği gerek batınî gruplara gerekse sufi görüşlere karşı selefi anlayıştan hareketle kendisinin Kur'ân'ın anlaşılması ve maksatlarının ortaya konmasına yönelik daha rivayetçi bir yaklaşım sergilediğini söyleyebiliriz. *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm* adlı eseri temelinde kendisine ait makâsîdî yorum telakkisini diğer önemli eserleriyle mukayese etmeyi de gerekli görüyoruz. Nitekim onun Kur'ân anlayışını "*Mecmû'u'l-fetâvâ*" isimli eserinden, tefsire dair risalelerinin toplandığı "*et-Tefsiru'l-kebîr*" ve usule dair "*Mukaddimetun fî usûli't-tefsir*" isimli eserinden öğreniyoruz. Günümüzde tefsir ilmi açısından gerekli ilgiyi görmediği değerlendirilen İbn Teymiyye'nin yaklaşımlarına öğrencisi İbn Kesîr'in (ö. 774/1373)⁹⁵ *Tefsîrül-Kur'âni'l-Azîm* adlı eserinin mukaddime kısmında, Ebû Abdillâh Bedreddin ez-Zerkeşî'ye (ö. 794/1392) ait (ö. 794/1392) *el-Burhân fî ulûmi'l-Ḳur'ân* adlı eserinde direkt atıf yapmadan,⁹⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî'ye ait (ö. 911/1505) *el-İtkân fî ulûmi'l-Ḳur'ân* eserinin belli bölümlerinde⁹⁷ yer verildiğini görmekteyiz. İbn Teymiyye'nin elbette çağdaş dönem tefsir ekollerine de büyük etkileri olmuştur. Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ'nın Kur'ân anlayışında bu açıkça görülmektedir. Bu müfessirlerin Kur'ân'a bakışında İbn Teymiyye etkisi göz ardı edilemez.⁹⁸

304 | db

İbn Teymiyye Kur'ân'ı yorumlama biçimi açısından salt rivayetçi bir metod kullandığı için eleştirilse de ayetlerin maksadına dair görüşleri, sorgulayıcı yönü, nasları karşılaştırmalı olarak ele alması, maslahata yönelik gayeleri, düşünmeye ve istinbât yollarını aramaya çalışmasının kendisini özgün kıldığını söyleyebiliriz. İbn Teymiyye'nin Kur'ânî yaklaşımında reyî, metin üzerinde yoğun bir akli çıkarım olarak görmesi dikkat çekicidir. Çünkü İbn Teymiyye, makâsîdu'l-Kur'ân açısından ayetlerin gerçek manasını esas alarak asıl maksada ulaşmayı hedeflemektedir. Zaten Kur'ân'ın tamamının tefsirine lüzum olmadığını söylemesini de bu şekilde anlamak

⁹⁵ Bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-azîm*, 4 cilt. (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1986).

⁹⁶ Bk. İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fî usûli't-tefsîr*, 20

⁹⁷ Bk. Celâleddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Kahire: Dâru-İhyâi Kutubi'l Arabiyye, 2004), 2/1204.

⁹⁸ Reşîd Rızâ, *Tefsîrül-Menâr*, 1/21, 2/210.

mümkündür. İbn Teymiyye'nin makâsıdu'l-Kur'ân açısından en özgün tarafı da nassı doğru anlayarak İslam'a sonradan giren bid'at ve uygulamalardan uzak durmaya çalışmasıdır. Bunun olması için de sahabe dönemindeki düşünsel ilkeleri benimsemiş, Kur'ân'ın anlaşılmasında Arapça cümle yapısına riayeti şart koşturmuştur. Onun savunduğu bu sade yorum ve anlayış, Müslüman toplumun içerisinde bulunduğu düzensizliğin ve dağınıklığın ilacı olacaktır.⁹⁹ Nitekim bu anlayışın Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması konusunda özellikle Hint alt kıtasından başlayan XIX. yüzyıl yorumlarına sirayet ettiğini söyleyebiliriz. İbn Teymiyye'nin, dönemin şartlarında İslam ümmetinin üzerindeki uyuşukluk halini eleştirerek bir silkinme ve bir diriliş için mücadele vermiş olması, döneminde pek de karşılık bulmamıştır. Onun gerek Kur'ân'ın anlaşılması konusundaki çabaları gerekse İslam toplumu üzerinde öngördüğü sosyolojik hedeflerin ne kadar önemli olduğu XVIII. yüzyılın gelişini beklemek zorunda kalacaktır. Çünkü kendisine bizzat karşı çıkan bazı hasımlarının dahi vefatı sonrası takipçisi olması gerçeği, başka türlü anlaşamaz.¹⁰⁰ İbn Teymiyye'nin makâsıdı yorumlarının anlaşılması ve onun Kur'ân'a bakışının doğru yorumlanması birçok müellif gibi kendisinden sonra gelecek talebesi ya da takipçisi sayesinde olmuştur. Nitekim Ahmed b. İbrahim el-Vâsıtî (ö. 711/1311), Cemâleddin el-Mizzî (ö. 743/1342), Zehebî (ö. 748/1347), Ebû Abdillâh Şemsüddîn İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr (ö.774/1372) ve İbn Recep (ö. 795/1393) gibi meşhur alimler İbn

⁹⁹ Süleyman Uludağ, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, (İstanbul: Tevhid Yayınları, 1986), 18.

¹⁰⁰ İbn Teymiyye'nin kendi çağından günümüze kadar birçok müellifi derinden etkilediğini söylemek mümkündür. Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdîrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî (ö. 1176/1762) bu müelliflerin başındadır. Yine doğrudan görüşlerinde derin izler bıraktığı görülen Muhammed b. Abdilvehhâb b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî (ö. 1206/1792), Seyyid Ahmed Han (1817-1898), Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834), Seyyid Cemâlüddîn Muhammed b. Safder el-Efgânî el-Hüseynî (1838-1897), Muhammed Abduh b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısırî (1849-1905) ve Muhammed Reşîd Rızâ (1865-1935) gibi müellifler dikkat çekmektedir. Bk. Faruk Sancar, "Bağnaz Bir Selefi Mi Endişeli Bir Entelektüel Mi? (İbn Teymiyye'nin Eleştirel ve Reaksiyoner Karakteri Hakkında)" *Dini Araştırmalar Dergisi*, 18/46 (Ocak-Haziran 2015), 119. Burada İbn Teymiyye'nin takipçileri dışında özellikle fikirlerini kabul etmeseler de İbnü'l-Verdî, İbrâhîm b. Hasan el-Kürânî, Takıyyüddin İbn Dakikül'îd, Kadı Şehâbeddin el-Huveyyî, Ali el-Kârî, İbn Hacer el-Askalânî, Bedreddin el-Aynî ve Suyûtî gibi müelliflerin kendisini takdir ettiğini görüyoruz.

Teymiyye'nin görüşlerinin anlaşılması ve savunulmasında önemli vazifeler üstlenmişleridir.¹⁰¹

Tüm bu bilgiler ışığında, İbn Teymiyye'yi Kur'ân'ın tefsir edilmesi noktasındaki görüşleri konusunda bir dönüm noktası olarak görmemiz mümkündür. Nitekim İbn Teymiyye döneminde Kur'ân'ın tefsirinde usûl tartışmaları cihetinde ihtilafların ele alınması ve tartışılması çok dikkat çekicidir. O, usûl tartışması içerisinde döneminde var olan ihtilafları *Mukaddime fi usulî't-tefsir*, *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm* ve *Mecmû'u'l-fetâvâ* eserlerinde “tezat” ve “tenevvü” kavramlarıyla açıklamaya çalışmıştır.¹⁰² Bu ihtilafları ilgili dönemde farklı bir anlama biçimi gibi gören İbn Teymiyye'ye ait yorumlar, esasen tefsirlerdeki isim, sıfat ve ifadelerde yer alan müelliflere ait başka ifade tarzlarından ileri gelmektedir.¹⁰³ Yani İbn Teymiyye, tefsir mirası ve birikiminde asla tezat olmadığını, bilakis tezat gibi görünen ifadelerin esasen ifade farklılıklarından kaynaklandığını belirtmektedir. Bu yaklaşımı kendisinden sonra gelen tefsir alimlerini de etkilemiştir. Nitekim İbn Kesîr, Zerkeşî ve Süyûtî'nin bu görüşe yaklaştığını görüyoruz.¹⁰⁴ Usûl tartışmaları içerisinde tefsirde tezat gibi görünen bazı konuların bulunmasını İbn Teymiyye, tenevvü dediği ifade farklılıklardan kaynaklandığını savunmaktadır. İbn Teymiyye'nin tenevvü açılımı ve bâtil inançların ya da fikirlerin tefsirden uzak tutulmasına dair görüşleri,¹⁰⁵ Kur'ân'ın anlaşılması yorumlanması adına önemli katkılar sağlamıştır.

İbn Teymiyye, ihtilaflar içerisinde gördüğü salt aklî çıkarımla yapılan tefsirlere karşı çıkarken, Kur'ân'ın muhataplarının ve yaşadıkları ortamın iyi bilinmesinin, ortaya koyduğu maksâd ve gayelerin doğru bir şekilde gözetilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Sebeb-i nüzûl ilmi¹⁰⁶ ve siyak-sibak bilgisi olmadan yapılan Kur'ânî

¹⁰¹ Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*, 91-92.

¹⁰² İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usulî't-tefsir*, 67; *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm*, 128; *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 13/381.

¹⁰³ İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fi usulî't-tefsir*, 68.

¹⁰⁴ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azim*, 1/5; Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 4 Cilt (Kahire: Mektebetu Darî't-Turas, ts.) 2/159; Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 3/177.

¹⁰⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 13/356.

¹⁰⁶ İbn Teymiyye'ye göre, Kur'ân'da bir çok ayetin sebeb-i nüzulünü bilmek mümkün değildir. Bu durumdaki ayetlerin sebeb-i nüzulü ise ayetin kendi anlamıdır. Dolayısıyla sebeb-i nüzulü olmayan ayetler, ortaya koymak istenilen anlamı ifade etmek için nâzil olmuştur. Sebeb-i nüzule ilişkin rivayetlerin azlığı yahut mükerrer rivayet-

yorumların ihtilafa sebebiyet vereceğini vurgulamıştır.¹⁰⁷ Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin özelde bu yaklaşımını Kur'an'ın makâsîdî yorumu açısından değerlendirdiğimizde döneme ait önemli bir açılım getirdiğini söylememiz mümkündür.

Sonuç

İbn Teymiyye'nin makâsîdî yorumun temelleri açısından Kur'an'a uyguladığı bütüncül bakışı, tefsir ile te'vîli ayırt edişi, salt rey ile tefsire karşı oluşu, Kur'an'ın büyük kısmının izaha muhtaç olmadığını savunması, tefsirde eleştirel metodu takip etmesi, nass eksensiz yorum anlayışı, İslam akidesinin tashihi için mücadele vermesi, klasik kıyas yöntemine muhalif oluşu ve Kur'an'ın maksatlarına ulaşmak için kullandığı karşılaştırmalı analiz metoduna dair veriler, kendisini tefsir ilmi alanında fazlasıyla özgün kılmaktadır. Özellikle uygulamış olduğu deliller üzerinde karşılaştırmalı analiz metodunun modern dönemde Kur'an'ın makâsîdî yorumuna ışık tuttuğu değerlendirilebilir. Müellifin Kur'an'ı ele alırken mukayeseli bir yorum telakkisi geliştirmesi, makâsîdî yorum açısından değerlendirilmeye hâizdir. İbn Teymiyye tüm açılardan değerlendirildiğinde de eleştirel bakış açısı, aklî çıkarımları, mukayeseli analiz yöntemi ve Kur'an'ın maksatlarının anlaşılması konusundaki çabası dikkate değerdir.

İbn Teymiyye'nin nassı temel alan rivayetçi metodunu ve bu doğrultudaki görüşlerini özel anlamda değerlendirdiğimizde bir takım ara neticelere varmak mümkündür. Buna göre İbn Teymiyye, ilmi çıkarımlarını durağan olmayan bir şekilde belirli metotlar çerçevesinde ortaya koymaktadır. Nitekim onun taassuptan uzak bir fikir dünyasına sahip olması, körü körüne bir fikre bağlanmadan ârî bir anlayışı savunması ve bağımsız düşünme yetisi İbn Teymiyye'nin metodunu açıkça ortaya koymaktadır. Bir taraftan da İbn Teymiyye, yaşadığı dönemde İslam akidesine zarar veren bazı bâtil fırkalarla mücadeleyi bir cihad telakkisi ile sürdürmüştür. Fikri mücadelesinin çerçevesini bu anlamda değerlendirebiliriz. İbn Teymiyye, kurmak istediği özgün inanç sisteminin gerçekleşmesi için farklı bir arayışa

lerin fazlalığı gibi hususları da ele aldığımızda, İbn Teymiyye'nin konuya yaptığı makâsîdî yaklaşımı dikkat çekmektedir. Bk. İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usulî't-tefsir*, 38.

¹⁰⁷ İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fî usulî't-tefsir*, 86. Bk. Murat Aktepe, *Çağdaş Bir Yaklaşım Olarak Makâsîdu'l-Kur'an*, 84-89.

ihtiyaç olmadığını savunmuştur. Bu da onun inanç konusunda öze dönmeyi bir kurtuluş reçetesi olarak gördüğünü göstermektedir.

Makâsıdî anlamda özellikle *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm* adlı eserindeki yaklaşımları, bir nevi İslam dininin temel dinamiklerini ortaya koyma çabası olarak görülebilir. Bunu yaparken de dedüksiyon yöntemini kullandığını söylemek mümkündür. Bazı tümel gayeleri temel alarak mevcut durumu bu tümellerin etrafında tartışan İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımı, makâsıd teorisinde kendisinden sonraki teorisyenleri doğrudan etkilemiştir.

Araştırmamızın üst anlatısı olan makâsıd düşüncesinin İbn Teymiyye'deki görünümünü, tümevarım yöntemiyle ulaştığımız genel sonuçlarla aktarmak uygun olacaktır. Bu itibarla İbn Teymiyye'nin ele aldığımız eserleri ve özellikle araştırmamızın ana evrenini oluşturan *İktizâ'ü's-sirâti'l-müstakîm* adlı eserinde dikkat çeken en temel unsur, kapsamlı bir akide sisteminin kurulmasıdır. İbn Teymiyye'ye göre evvela İslam'a sonradan giren tâlî unsurlardan arındırılmış bir akide sistemi geliştirilmelidir. Bu da tümel bir yaklaşımla dini düşüncenin ıslahı anlamına gelmektedir ki bu anlayış makâsıdî fikrin zaten temelini teşkil etmektedir. Çünkü akideyi tashih en temel dini maksattır. İnanç sistemi anlamında İbn Teymiyye'ye ait doğru akide telakkisi bir taraftan da belirli yöntemleri içermektedir. Buna göre İslam düşüncesinin bâtil inanç ve fikirlerinden arındırılması bağımsız bir inanç sistemi için gerekliliktir. Neticede İbn Teymiyye'ye göre eğer bir takım bâtil inanç ve fikirler tefsirden uzak tutulursa, Kur'ân'ın gerçek maksatlarına ulaşılacaktır. İslam'a sonradan giren ve tefrika oluşturan batıl fikirlerle mücadele etmek için öze dönüşün gerçekleşmesi gerekmektedir. Yani akide sistemi, tıpkı sahabe döneminde olduğu gibi Kur'ân'ın ilk muhataplarının anladığı şekilde oluşturulmalıdır. Özellikle İslam ümmetini içinde bulunduğu kargaşa ortamından ve ayrılıklardan çıkartacak yegâne yolun İslam dinini sade bir şekilde, hatalı katkılardan uzak yaşayabilmek olarak görmesinin altında bu fikir yatmaktadır. İbn Teymiyye'nin bu gelenekçi yaklaşımını makâsıdî anlamda özdeş tikeller¹⁰⁸ diyebileceğimiz *Ulûhiyyet*, *Ahiret* ve *Amel-i sâlih* bağlamında bir inanç doktrini olarak değerlendirebiliriz. Bu

¹⁰⁸ Özdeş tikeller, farklı tikellerin aynı tipten olması gerçeğinden hareketle, aynı tümel tiplerin özdeş tikellerden oluştuğu sonucuna varmaktır. Bk. D. M. Armstrong, *Tümel-ler, Bakış Açımı Değiştirmedim Bir Giriş*, trc. Egemen Seyfettin Kuşçu, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 25-26.

değerlendirmemizde İbn Teymiyye'nin yaşadığı çağın ve bulunduğu ortamın dikkate alınması önemlidir. Çünkü müellifin fikir dünyasını doğrudan etkileyen bu etmenler, eserlerine de doğrudan sirayet etmiştir. Kendi döneminde müslüman toplumun içerisinde bulunduğu düzensizliğin ve dağınıklığın sebebinin Kur'an'ın gayelerinin anlaşılmasından kaynaklandığını savunmasını böyle okumamız uygun olacaktır. Bu yaklaşımla da müellif, doğrudan bir siyasal bilinçlenmeyi şart koşmaktadır. Siyasal bilinçlenme bizzat Kur'an'ın kendisi ile mümkündür. İbn Teymiyye'nin makâsîdî anlayışındaki bu etmeni, külli bir maksat olan "İslamî bir birliğe davet mesajı" olarak temellendirebiliriz. Müellife göre, tevil yahut körü körüne taklit ederek bozulan ortamda en önemli görev, dinin özünü uygulamak ve tüm kitlelere bunu aktarmaktır. Yakın dönemde İslam düşüncesini saran ve fikri gerileme içerisinde ortaya çıkan yorumlar da bu anlamda ele alınabilir. Bunun yanında bütüncül bir bakış çerçevesinde, onun fikrî çıkarımlarının temelinde yatan Kur'an'ı tümel ilkelerle yorumlama yöntemi, metodolojik anlamda özgünlük içermektedir. Kur'an'ın anlaşılması evvela mevcut rivayetlerin ayrıntılarıyla değerlendirilmesi ile mümkündür. Buna mukabil rey'i, metin üzerinde yoğun bir akli çıkarım olarak görmek gerekmektedir.

İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımlarını makâsîdu'l-Kur'an bağlamında değerlendirdiğimizde, Kur'an'ın ortaya koyduğu maksatlar ancak ayetlerin doğru bir şekilde anlaşılmasıyla mümkün olabilecektir. Kur'an ayetlerinin anlam açısından ana muhtevasının ise tevhid, kıssalar, emir ve yasaklar başlıklarında tasnif edildiği görülmektedir. Burada makâsîdî yorumlarını ve fikirlerini ortaya koyarken kullandığı dedüksiyon yöntemi dikkat çekmektedir. Giriş bölümünde sunulan müelliflerin eserlerinde görüldüğü üzere, Kur'an'ın maksatları konusunda özellikle XIX. yüzyılda ortaya çıkan yaklaşımların bu üçlü tasniften doğrudan etkilendikleri söylenebilir. Neticede İbn Teymiyye'nin bir yorum telakkisi olarak ayetleri karşılaştırmalı olarak analiz etmesi doğrudan kendisinden sonra gelen Muhammed Abduh, Reşid Rızâ ve İbn Âşûr'u doğrudan etkilediği görülmüştür. Örneğin Menâr tefsirinde on temel ilke olarak belirlenen Kur'an'ın yüce maksatlarını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Mensubiyeti açısından Hanbelî mezhebine bağlı olsa da bu durumu aşarak kendisinin önemli çıkarımlarda bulunduğu aşikardır.

Kaynakça

- Akkoyunlu, İsmail. "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefiyye Kavramları". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 23/1 (Haziran 2019), 550.
- Aktepe, Murat. *Çağdaş Bir Yaklaşım Olarak Makâsıdu'l-Kur'ân*. Ankara: Fecr Yayınları, 2025.
- Arpa, Enver. *İbn Teymiyye'nin Kur'ân Anlayışı*. Ankara: Fecr Yayınları: 2016.
- Armstrong, D. M. *Tümeller, Bakış Açımı Değiştirmede Bir Giriş*. Trc. Egemen Seyfettin Kuşçu, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Bedevî, Yusuf Ahmed. *Makâsıdü's-Şerî'a inde İbn Teymiyye*. Ürdün: Dâru'n-nefâis, t.y.
- Bor, Adil. *Makâsıd Eksenli Tefsir Yöntemi-İbn Âşûr Örneği*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'ff. *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır, Mustafa Deyb Albuğa. Kahire: Daru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâli Abdülmelik. *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*. Thk. Abdülazim Mahmud ed-Dîb. Beyrut: Dâru'l-vefâ, 2012
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl*. Thk. Hamza Züheyr Hafâcî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Durays, Hâlid b. Mansûr. "İbn Teymiyye'de Makâsıdu's-Şerî'a Bağlamında Hadisleri Anlama Yöntemi" Trc. Muammer Bayraktutar. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 24 (2014), 431-454.
- El-Tobgui, Carl Sharif. *İbn Taymiyya on Reason and Revelation: A Study of Dar' ta 'arud al-' aql wa-l-naql*, Leiden: Brill, 2019.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: Dâru's-Suhnûn li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1997.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Makâsıdü's-Şerîati'l-İslâmiyye*. Thk. Hâtim Busime, Kahire-Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Bennânî, 2011.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmail ed-Dimaşki. *el-Bidaye ve'n-nihaye*. Beyrut: Mektebetü'l Maarif, 1977.
- İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükrim. *Lisanü'l-arâb*, Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm. *el-Fetavâ el-kübra*. Thk. M. Abdulkadir Atâ'. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye. *İktizâ'ü's-Sirâti'l-Müstakîm muhâlefete ashabi'l-cehîm*. Thk. Muhammed Hamîd. Kahire: y.y., 1369/ 1950.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye, *İktizâ'ü's-Sirâti'l-Müstakîm*. Trc. Salih Uçan. İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm. *Minhâcu's-sünneti'n-nebeviyye fî nakdi kelâmi's-Şiati'l-kaderiyye*. Thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 8 Cilt. Riyad: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1986.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye. *Mecmûu fetavâ*. Riyad: Dâru Âlimi'l Kutub, 1991.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye. *Mukaddime fî usuli't-tefsîr*. Thk. Adnan Zerzur. Beyrut: Dâru'l- Kur'âni'l Kerîm, 1971.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye. *Mukaddime fî usuli't-tefsîr*. Batanta: Daru's-sahabet't-turas, 1988.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye. *et-Tefsiru'l-kebir*. Thk. Abdurrahman Umayra. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, t.y.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye. *el-Akîdetü'l-İsfehâniyye*, thk. İbrahim Saîdây. Riyad: 1415/1994.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb.

- Esmâ müellefât İbn Teymiyye*. Thk. Salahuddin el-Müneccid. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l Cedid, 1976.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb. *el-Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimeşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem, 2009.
- Karadâvî, Yusuf. *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*. Trc. Mehmet Nurullah Aktaş. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2015.
- Koca, Ferhat. *İslâm Hukuk Tarihinde Selefi Söylem (Hanbelî Mezhebi)*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Koca, Ferhat. "İbn Teymiyye, Takıyyüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Külünkoğlu, Gülnur. *Günümüz Kur'an araştırmalarında Makâsıdî yaklaşım*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.
- Maden, Gülhan. *Matürîdî Tefsirinde Makâsıdî Yorum*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Yakın Dönem Tefsir Geleneğinde Makâsıd Merkezli Yaklaşım (Reşid Rızâ ve İbn Âşûr Örneği)", *Makâsıdî Tefsir*, Mustafa Çağrıncı (Ed.). İstanbul: KURAMER Yayınları, 2018.
- Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Müsned'us-sâhîh'ül-muhtasar bi naklil adli ani'l adli ila resulillahi sallallahu aleyhi ve sellem*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, 2010.
- Pekcan, Ali. *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsıdî-Şerîa*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Rızâ, Reşid. *Tefsirü'l-Menâr* Kahire: Hey'etü'l-Mısriyye elâmme, 1990.
- Sancar, Faruk. "Bağnaz Bir Selefi Mi Endişeli Bir Entelektüel Mi? (İbn Teymiyye'nin Eleştirel ve Reaksiyoner Karakteri Hakkında)". *Dini Araştırmalar Dergisi*, 18/46 (Ocak-Haziran 2015), 97-125.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtqân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1433/2012.
- Şahin, Mevlüt. *Makâsıd'ul-Kur'an'a Giriş*. Ankara: TDV Yayınları, 2024.
- Şâtıbî, Ebü İshâk İbrâhim. *el-Muvâfakât fî Usûli'l-Şerî'a*. Thk. Abdullah Dirâz, Beyrut: Dâru'l-Ma'rifa, 1996.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Uludağ, Süleyman. "İbn Teymiyye", *İbn Teymiyye Külliyyatı* (Mecmûu Fetavâ tercümesi için yazılan giriş). Trc. Komisyon. İstanbul: Tevhid Yayınları, 1986.
- Yıldırımmer, Şahban. "Makâsıdî Söylemin Marjinalleşmesi." *Akademik Platform Mukayeseli Hukuk Dergisi* 1/1 (Nisan 2025), 9-18.
- Zerkeşî, Ebü Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahadır. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu Darü't-Turas, ts.

